Institute of legislative ideas

Цивільна конфіскація та конфіскація активів за порушення санкцій. Необхідні кроки України

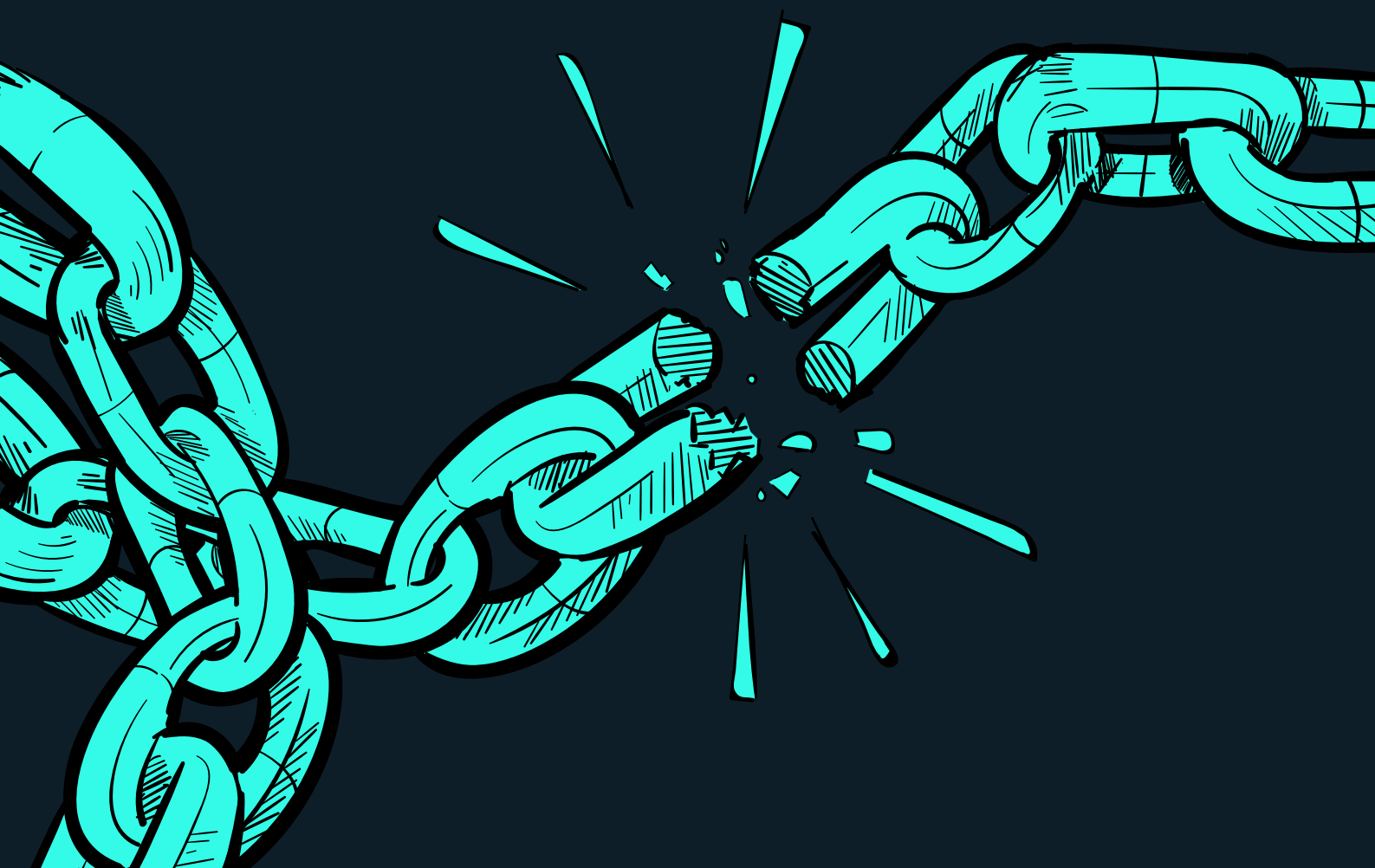

Дослідження присвячене аналізу найкращих практик цивільної конфіскації активів та конфіскацій у межах кримінальних проваджень, а також шляхам удосконалення українського законодавства, зокрема у контексті стягнення активів за порушення санкцій, накладених на росію.

Публікація видана за підтримки **Prague Civil Society Centre**

Видавець: аналітичний центр **"Інститут законодавчих ідей"**.
Всі права захищені.

Автори

Тетяна Хутор

Андрій Климосюк

Микола Рубащенко

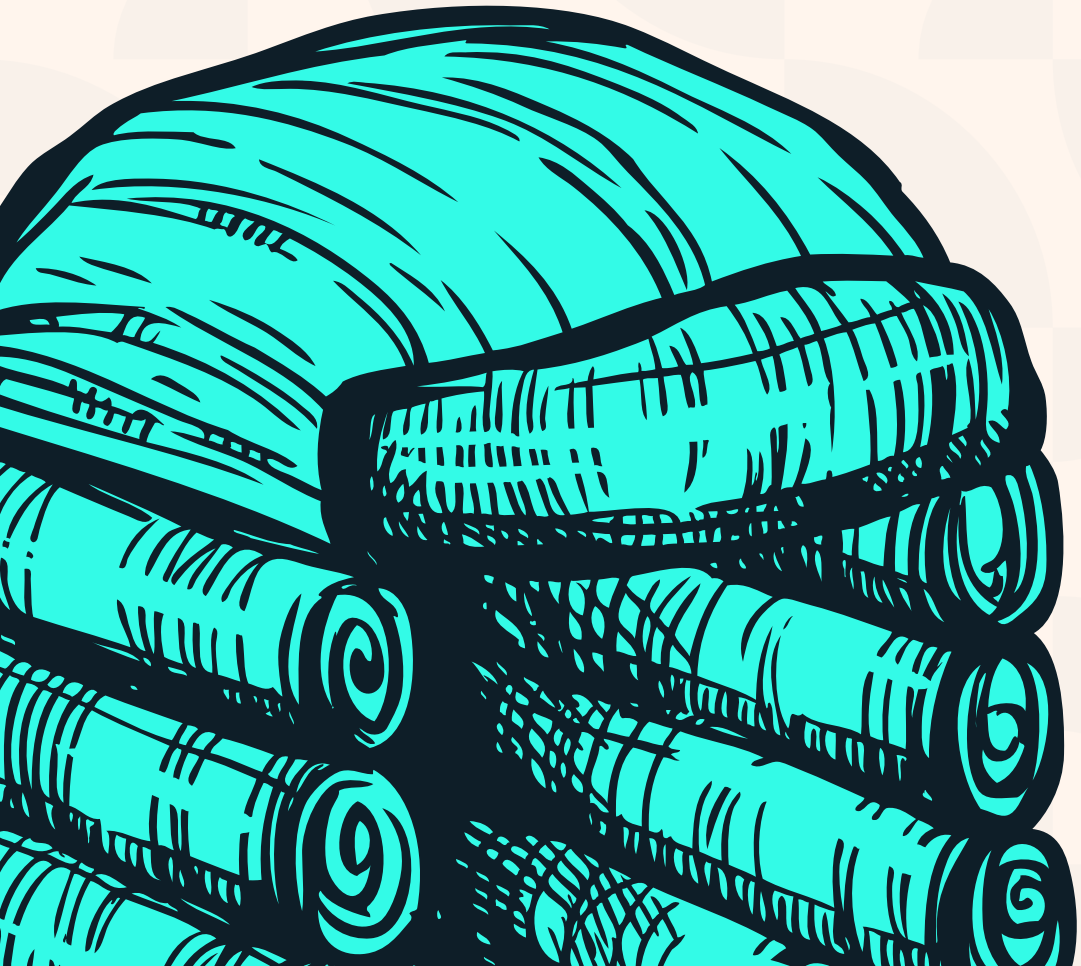

Резюме

Документ аналізує необхідність впровадження механізмів цивільної конфіскації активів в Україні, особливо у контексті санкцій, накладених на Росію. Він підкреслює важливість гармонізації українського законодавства з нормами ЄС у рамках інтеграції до Євросоюзу, наводячи приклади з міжнародної практики, включаючи США та ЄС.

Ключові пункти документа:

1. **Актуальність для України:** Україна має потребу в удосконаленні законодавства для ефективної боротьби з обходом санкцій та ухиленням від їх виконання. Це також стосується конфіскації активів осіб, що намагаються вивести їх з-під санкцій.
2. **Глобальний досвід:** Описуються приклади США та ЄС щодо застосування некримінальної конфіскації активів, таких як цивільна конфіскація (без судового вироку), яка може бути ефективнішою через нижчі стандарти доказування.
3. **Цивільна конфіскація як компенсація:** Пропонується розглядати конфіскацію активів не тільки як інструмент покарання, а і як компенсаційний механізм для відшкодування збитків від агресії Росії.
4. **Європейський правовий контекст:** Документ посилається на Директиву ЄС 2024/1226, яка визначає кримінальні покарання за порушення санкцій та Директиву ЄС 2024/1260 про повернення та конфіскацію активів і закликає до адаптації українського законодавства згідно з цими документами.
5. **Юридичні та інституційні зміни:** Пропонується створити чіткі правові механізми конфіскації активів, що базуються на міжнародному досвіді, з урахуванням українських реалій та правових гарантій.

Загалом, документ висвітлює необхідність правової реформи в Україні для посилення боротьби з санкційними порушеннями та використання конфіскації активів як інструменту для відновлення справедливості й покращення економічної ситуації країни.

Зміст

Вступ 5

1. Механізми конфіскації активів у протидії протиправній діяльності: міжнародний досвід та правові інструменти 7

2. Практика конфіскації активів за порушення санкцій у США 15

3. Директиви та досвід Європейського Союзу 20

4. Кримінальна та «цивільна» конфіскації в Україні 28

5. Новелізація механізмів конфіскації за порушення та обхід санкцій у законодавстві України 39

Висновки і рекомендації 45

Вступ

Україна активно рухається шляхом до членства в ЄС, підтвердженням чого є надання їй статусу кандидата на вступ та початок переговорів щодо цього. Одним із головних елементів інтеграційного процесу є гармонізація національного законодавства з acquis communautaire ЄС, включно з директивами.

У контексті сучасних геополітичних викликів особливого значення набула санкційна політика. Станом на серпень 2024 року на Росію накладено безпрецедентну кількість санкцій – понад 19 тисяч[1], що майже в сім разів перевищує їхню кількість до повномасштабного вторгнення. Лише Європейський Союз[2] ухвалив 14 пакетів санкцій у відповідь на військову агресію Росії.

Паралельно із запровадженням нових санкцій постала гостра потреба протидії їх систематичному порушенню та обходу. Безпосередньо 13-й пакет санкцій ЄС спрямований на протидію обходу накладених обмежень[3], а 14-й пакет санкцій – серед іншого, на розв'язання проблеми обходу санкцій через треті країни[4].

Крім цього, боротьбу з ухиленням та обходом санкцій визначено ключовим пріоритетом правозастосування для санкційних органів провідних держав, як-от у другому офіційному Плані боротьби з економічною злочинністю[5] Великої Британії. Протидію обходу санкцій як ключовий пріоритет для вирішення на європейському рівні визначено у Спільній декларації Нідерландів і Німеччини[6].

Водночас на практиці країни-партнери не лише переслідують порушників санкцій, а й використовують наявні правові інструменти для конфіскації активів, які намагаються вивести з-під заборон. Ба більше, деякі країни запровадили механізми передачі стягнутих активів жертвам протиправних дій, у зв'язку з якими було накладено санкції, що безпосередньо стосується й України.

Інструменти конфіскації активів, пов'язаних із порушенням санкцій, потрібно запровадити і в Україні. Це стане логічним продовженням зусиль українського уряду та громадськості з криміналізації порушення та обходу санкцій[7].

1. Consolidated Russia Sanctions Data Dashboard – Castellum.AI. Castellum.AI, <https://www.castellum.ai/russia-sanctions-dashboard?fbclid=IwAR2PKBo3ek1XMzawKhU66LuBHSISs29Sld-cZmxOIuReEa6TV2DOHJX8ZfY>
2. Sanctions adopted following Russia's military aggression against Ukraine. European Commission, <https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine_en#timeline-measures-adopted-in-2022-2023>
3. EU adopts 13th package of sanctions against Russia after two years of its war of aggression against Ukraine*. European Commission, <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_963>
4. Климосюк А. 14-й пакет санкцій ЄС. Чи подолають їх обхід та що слід зробити Україні? Економічна правда, 27 червня 2024, <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/06/27/715831/>
5. Economic Crime Plan 2 2023-2026. P. 2, <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1147515/6.8300_HO_Economic_Crime_Plan_2_v6_Web.pdf>
6. Joint declaration – Government Consultations Netherlands - Germany 27 March 2023. Government.nl, <https://www.government.nl/documents/diplomatic-statements/2023/03/27/joint-declaration---government-consultations-netherlands---germany-27-march-2023>
7. Міністерство юстиції України. Презентація проєкту криміналізації порушення та обходу санкцій, <https://minjust.gov.ua/news/ministry/prezentatsiya-napratsovanih-zmin-do-zakonodavstva-ukraini-schodo-kriminalizatsii-porushennya-sanktsiynih-obmejen>

Окрім того, ці кроки узгоджуються з уже визначеними пріоритетами щодо удосконалення державної політики в цій сфері. Зокрема, 1 серпня 2023 року Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію повернення активів на 2023–2025 роки. Цей документ, спираючись на тренди в кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві провідних країн, констатував, що здійснення лише заходів забезпечення кримінального провадження повернення активів не є ефективною практикою через значну тривалість збору доказів, а також тривалий судовий розгляд та оскарження судового рішення. Одним із пріоритетних завдань (у межах стратегічної цілі 1) є запровадження ефективного механізму конфіскації в цивільному процесі[8].

Запровадження таких інструментів в Україні не може відбуватися без попереднього ґрунтовного аналізу найкращих світових практик і підходів, а також без узгодження, гармонізації вітчизняного законодавства з правом ЄС.

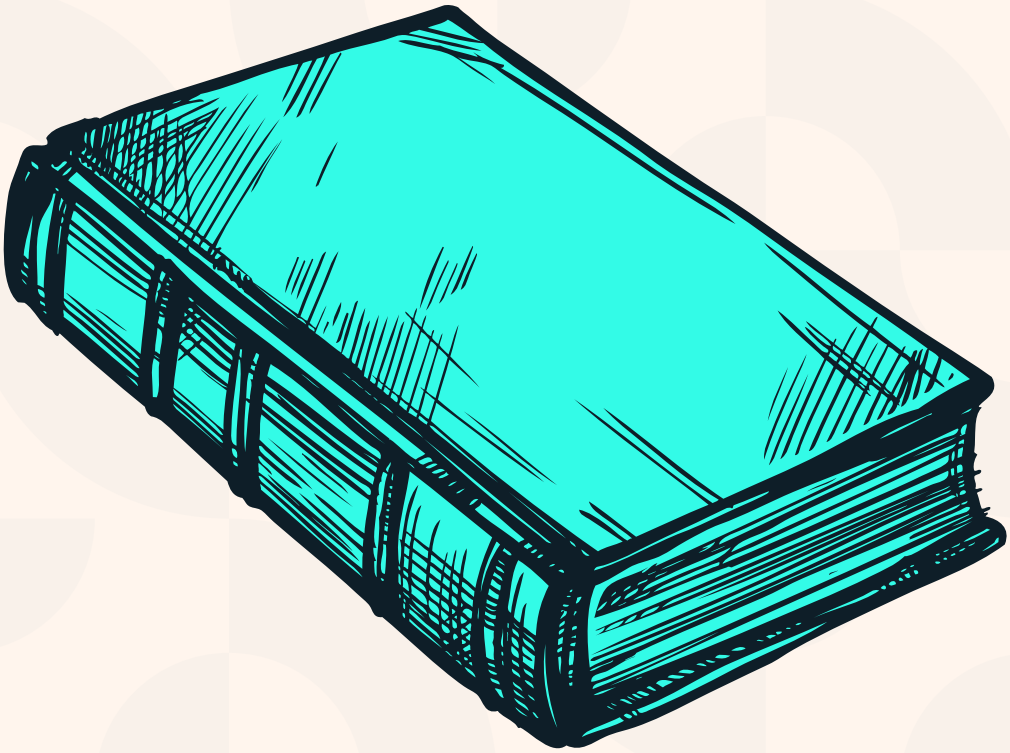

8. Про схвалення Стратегії повернення активів на 2023-2025 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.08.2023 № 670-р, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2023-р#Text>

1. Механізми конфіскації активів у протидії протиправній діяльності: міжнародний досвід та правові інструменти

Конфіскація активів є одним з основних інструментів у боротьбі з організованою злочинністю, фінансуванням тероризму, відмиванням доходів, отриманих незаконними шляхами, та іншими протиправними діяннями. Вона передбачає примусове безоплатне вилучення державою майна, доходів чи інших активів незаконного походження. Основною метою є позбавлення порушників матеріальної вигоди від протиправної діяльності та недопущення використання цих активів для вчинення подальших порушень.

Умовно можна виділити два основні види конфіскації активів, пов'язаних із протиправною діяльністю:

> *кримінальна конфіскація* – захід, який, за загальним правилом, застосовується в межах кримінального провадження. Класична кримінальна конфіскація передбачає насамперед стягнення активів, які були засобами (знаряддями) вчинення кримінального правопорушення, предметом відповідного кримінального правопорушення чи доходом від нього;
>
> *некримінальна конфіскація*, або, як її умовно називають, «*цивільна*». Хоча вона і є наслідком протиправної поведінки, однак здійснюється в порядку некримінального (зокрема цивільного) судочинства, незалежно від кримінального провадження або паралельно з ним.

Головною ознакою кримінальної конфіскації є те, що вона застосовується за рішенням у кримінальному провадженні. Це може бути як обвинувальний вирок, так і інше судове рішення. Непостановлення обвинувального вироку може бути зумовлено різними обставинами, зокрема звільненням особи від кримінальної відповідальності, смертю обвинуваченого чи його хворобою, яка перешкоджає судовому провадженню у вирішенні питання про його вину, амністією чи неможливістю притягнення до відповідальності у зв'язку з судовим імунітетом тощо.

Суттєвою характеристикою кримінальної конфіскації є необхідність дотримання високого стандарту доказування.

Стандарт доказування вказує на рівень вимогливості щодо доказів, які подаються на підтвердження певного факту. Це «планка», яку має подолати суб'єкт доказування, щоб його правова позиція була визнана фактично обґрунтованою. Залежно від процесуального регламенту ця планка може бути вищою або нижчою, а отже і вимогливість буде більшою або меншою. Зокрема, стандарти доказування для кримінальних і цивільних справ – різні[9].

9. Borysova V. I., Karnaukh B. P. Standard of proof in common law: Mathematical explication and probative value of statistical data. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. 2021. Vol. 28, no. 2. P. 171–180, <https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(2).2021.171-180>; Karnaukh B. Standards of Proof: A Comparative Overview from the Ukrainian Perspective. Access to Justice in Eastern Europe. 2021. Vol. 4, no. 2. P. 25–43, <https://doi.org/10.33327/ajee-18-4.2-a000058>

У кримінальному провадженні вина особи має бути доведена поза розумним сумнівом (beyond reasonable doubt). Тобто слід переконати суддю так, щоб він на 90 або більше відсотків був упевнений у винуватості обвинуваченого у вчиненому кримінальному правопорушенні. Сторона обвинувачення зобов'язана продемонструвати, що єдине логічне пояснення, яке випливає з доказів, полягає в тому, що підсудний вчинив це кримінальне правопорушення[10].

Важливою ознакою, яка вказує на «кримінальний» характер конфіскації активів, є тягар доказування, який у кримінальному процесі традиційно покладається на сторону обвинувачення. Цей принцип є похідним від презумпції невинуватості. Він означає, що обов'язок доведення (зокрема винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, виду та розміру завданої шкоди та інших обставин, які підлягають доказуванню) повністю лежить на стороні обвинувачення – слідчому, прокурорі та у виключних випадках на потерпілому.

Вказані ознаки є важливими гарантіями справедливого судочинства, проте водночас можуть створювати певні перепони для ефективної конфіскації. У контексті української практики характерними є тривалі строки досудового розслідування та відсутність нормативно визначеної тривалості строків судового розгляду, який регулюється принципом «розумних строків»[11]. Втручання в право власності в цьому випадку хоч і не є свавільним заходом, але є результатом доволі затяжного процесу, під час якого встановлюються підстави для конфіскації.

Ця проблема є не лише українською: у багатьох країнах правоохоронні органи стикалися з подібними викликами. У відповідь на це світова практика почала активно запроваджувати нові інструменти конфіскації активів, що дозволяють долати існуючі правові та процедурні перешкоди. Одним із таких рішень стало поєднання у собі ознаки як кримінальної, так і цивільної конфіскації. Наприклад, конфіскація без судового вироку (non-conviction based confiscation) або цивільна конфіскація активів (civil assets forfeiture) отримують все більше визнання. Їхня поява зумовлена, зокрема, й конвергенцією між англо-американською та романо-германською правовими сім'ями, активним запозиченням дієвих механізмів, запроваджених у різних правових системах.

Залежно від правової традиції, цивільний позов про конфіскацію активу може бути спрямований або проти самого майна (in rem), або проти конкретної особи (in personam). В англосаксонській правовій системі більш поширеним є перший варіант — конфіскація in rem, яка зосереджується на майні, незалежно від того, кому воно належить. Натомість у континентальних правових системах частіше

10. Evidentiary Standards and Burdens of Proof in Legal Proceedings. Justia, <https://www.justia.com/trials-litigation/lawsuits-and-the-court-process/evidentiary-standards-and-burdens-of-proof/>
11. Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово звертав увагу на критерії визначення стандарту «розумних строків», а саме: складність справи; поведінка заявника та відповідних органів влади; важливість предмета спору для заявника (Frydlender v. France, no. 30979/96, п. 43). При цьому Європейський суд з прав людини констатував значну затримку в розгляді багатьох кримінальних проваджень. Наприклад, у справі Burov v. Ukraine (no. 14704/03, п. 54) кримінальне провадження тривало понад десять років, у справі Merit v. Ukraine (no. 66561/01, п. 71) – понад шість років. Є випадки, коли кримінальне провадження з моменту вручення повідомлення про підозру до моменту перегляду касаційним судом рішень нижчих інстанцій тривало дванадцять з половиною років (Nechay v. Ukraine, no. 15360/10, п. 66), а у справі Melnikov v. Ukraine (no. 66753/11, п. 38) з моменту вручення підозри до прийняття постанови судом апеляційної інстанції пройшло десять років і майже десять місяців.

застосовується другий підхід — конфіскація in personam, яка спрямована безпосередньо проти особи, пов'язаної з майном.

Хоча насправді перші прототипи сьогоднішніх інструментів конфіскації активів сягають ще середини XVII століття, а саме британських законів про мореплавство (Navigation Acts), коли Велика Британія стала морською державою, що значно розширила свої кордони. Ці акти вимагали, щоб імпорт та експорт здійснювалися лише на британських кораблях. Якщо правила порушувалися, кораблі та їхні вантажі могли конфіскувати на користь корони незалежно від провини власника[12]. За Законом про мореплавство 1660 року (Navigation Act of 1660), суди застосовували процедуру позовних справ проти майна (in rem), щоб конфіскувати кораблі та вантажі, які порушували передбачені в ньому правила[13]. Ця практика дозволяла конфісковувати майно без необхідності засудження власника та згодом поширилася на інші випадки, зокрема контрабанду, порушення податкових і митних правил.

Надалі таку практику почали активно застосовувати США під час «сухого закону» (Prohibition) для вилучення контрабандного алкоголю, транспортних засобів та іншого майна, залученого до незаконної торгівлі спиртним[14].

Сучасне розширення механізмів конфіскації за злочинну діяльність, зокрема й завдяки цивільній конфіскації чи запозиченню окремих її елементів, пов’язане з посиленням боротьби з організованою злочинністю, відмиванням доходів та фінансуванням тероризму у 1970–1980 роках. Двома провідними державами у впровадженні цього інструменту були США та Італія. Зокрема, в Італії ще у 1956 році з метою протидії діяльності мафії ухвалено закон № 1423/56, який передбачав можливість конфіскації без засудження щодо майна осіб, пов’язаних із мафією. У 1984 році Конгрес США ухвалив Закон про комплексний контроль за злочинністю (Comprehensive Crime Control Act)[15], у якому підрозділ 2 розділу 3 мав назву «Закон про повну конфіскацію майна» (Comprehensive Forfeiture Act) та роз’яснював, яке майно є предметом конфіскації. У 2000 році в США ухвалено Закон про реформу конфіскації цивільних активів (Civil Asset Forfeiture Reform Act)[16], який забезпечує уніфіковану процедуру конфіскації майна, пов’язаного з кримінальною діяльністю. Акт був спрямований на зменшення зловживань і забезпечення більшого захисту прав громадян, активи яких конфіскують не за вироком суду, зокрема завдяки доповненню механізму конфіскації деякими «кримінальними» елементами, як-от підвищений стандарт доказування, право на адвоката тощо.

12. Sheth D. M. Written Statement before the United States Senate Committee on the Judiciary concerning The Need to Reform Asset Forfeiture. Institute for Justice. 15.04.2015. P. 3, <https://www.judiciary.senate.gov/imo/media/doc/04-15-15%20Sheth%20Testimony.pdf>
13. Nelson C. The Constitutionality of Civil Forfeiture. The Yale Law Journal, <https://www.yalelawjournal.org/feature/the-constitutionality-of-civil-forfeiture>
14. Ellis M. From pirates to kingpins, the strange legal history of civil forfeiture. Greenville News, <https://www.greenvilleonline.com/in-depth/news/taken/2019/02/10/civil-forfeiture-history-pirate-privateers-organized-crime-drug-kingpins/2458836002/>
15. H.J.Res.648 - A joint resolution making continuing appropriations for the fiscal year 1985, and for other purposes : Public Law No: 98-473, 98th Congress (1983-1984), <https://www.congress.gov/bill/98th-congress/house-joint-resolution/648/text>
16. H.R.1658 - Civil Asset Forfeiture Reform Act of 2000 : Public Law No: 106-185, 106th Congress (1999-2000), <https://www.congress.gov/bill/106th-congress/house-bill/1658/text>

Прийняття спеціального законодавства, яке б уможливлювало некримінальну (цивільну) конфіскацію, рекомендовано на міжнародному рівні низкою авторитетних міжнародних організацій та деякими міжнародними договорами. Наприклад, однією з рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) є вжиття державами заходів, якими дозволяється конфіскація відповідних кримінальних доходів або засобів без кримінального засудження або якими вимагається від правопорушника підтвердити законне походження власності, що інакше підлягає конфіскації, тією мірою, наскільки це відповідає принципам їх національного законодавства[17].

Наведені приклади демонструють змішану природу механізмів конфіскації активів, з додаванням тою чи іншою мірою до кримінальної конфіскації елементів цивільної конфіскації, якими, зокрема, є:

- конфіскація поза кримінальним процесом та без засудження особи за вироком суду;
- понижений стандарт доказування;
- покладання тягаря доказування на відповідача.

Узагальнивши практику провідних держав, можна виділити такі основні види конфіскації активів, окрім класичної кримінальної конфіскації:

розширена конфіскація (extended confiscation) – активи можуть бути конфісковані, навіть якщо вони не є доходами від кримінального правопорушення, за яке засуджено особу;

конфіскація у третіх осіб (third party confiscation) – якщо активи належать іншим особам, ніж особа, яка вчинила кримінальне правопорушення;

конфіскація без винесення обвинувального вироку (non-conviction based confiscation) – якщо активи є доходами від кримінального правопорушення, вчинення якого не доведено в суді;

конфіскація необґрунтованих активів – може застосовуватися як у зв'язку з кримінальним провадженням щодо розслідування злочинної діяльності організованих груп (confiscation of unexplained wealth linked to criminal conduct), так і безвідносно до кримінального провадження (unexplained wealth order);

цивільна конфіскація активів (civil asset forfeiture) – застосовується незалежно від пред'явлення обвинувачення особі (поза кримінальним провадженням).

17. Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835_001#Text>

Загалом багато країн широко використовують вказані види конфіскації активів, проте з певними особливостями та з урахуванням національного контексту. Наприклад, у 1990 році законодавчий орган Нового Південного Уельсу прийняв Закон про повернення активів, одержаних злочинним шляхом (Criminal Assets Recovery Act (NSW))[18] з метою вилучення фінансових активів, пов'язаних зі злочинною діяльністю. У 1998 році Південно-Африканська Республіка ухвалила Закон про запобігання організованій злочинності (Prevention of Organised Crime Act), у розділі 6 якого передбачено можливість цивільної конфіскації злочинних активів, які були використані для вчинення злочину, або активів, які є доходами від незаконної діяльності[19]. У 2001 році провінція Онтаріо (Канада) прийняла Закон про засоби правового захисту від організованої злочинності та інших видів незаконної діяльності (Remedies for Organized Crime and Other Unlawful Activities Act)[20] тощо.

Згадані закони передбачають конфіскацію активів, пов'язаних зі злочинами, без будь-якої вимоги про винесення обвинувального вироку, застосовуючи стандарт доказування, передбачений цивільним правом.

У 2017 році Велика Британія запровадила механізм конфіскації необґрунтованих активів (unexplained wealth order, UWO)[21], згідно з яким відповідачем у провадженні щодо цивільної конфіскації активів є власник таких активів. До того ж державні органи не повинні доводити зв'язок майна з предикативним кримінальним правопорушенням, а суд вирішує на основі принципу переваги доказів, що активи набуто з незрозумілих джерел. Тягар доказування перекладено з держави на власника майна, який повинен довести, що походження активів є законним[22].

Якщо справа про конфіскацію майна розглядається в порядку цивільного судочинства, то, відповідно, факти встановлюються на основі стандарту переважаючої вірогідності (balance of probability, preponderance of the evidence). Цивільний стандарт є менш вимогливим: достатньо переконати суддю, що факт імовірніше був, ніж не був (по суті, це означає, що судді достатньо лише на більш як 50 відсотків бути переконаним у правдивості заявленого факту).

Європейський суд з прав людини зазначає, що, коли рішення про конфіскацію активів стосується доходів, отриманих від тяжких кримінальних правопорушень, Суд не вимагає доведення «поза розумним сумнівом» незаконного походження майна в такому провадженні. Замість цього визнано достатнім доведення «балансу ймовірностей» або «високої ймовірності» незаконного походження в поєднанні з нездатністю власника довести протилежне для цілей тесту на

18. Criminal Assets Recovery Act 1990 No 23. NSW Government. Розділ 22, <https://legislation.nsw.gov.au/view/html/inforce/current/act-1990-023#sec.22>
19. Prevention of Organised Crime Act: Act No. 121 of 1998, Republic of South Africa. Розділ 6, <https://www.gov.za/sites/default/files/gcis_document/201409/a121-98.pdf>
20. Remedies for Organized Crime and Other Unlawful Activities Act, 2001. Ontario.ca, <https://www.ontario.ca/laws/statute/s01028>
21. Criminal Finances Act 2017. Legislation.gov.uk, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/22/contents>
22. Хутор Т. Цивільна конфіскація необґрунтованих активів крізь призму захисту права власності. Київ: ТОВ РЕД ЗЕТ, 2020. С. 10. https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/469eb223-5ced-453c-a46b-33a937c44c6f/content

пропорційність відповідно до ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Balsamo v. San Marino, nos. 20319/17 and 21414/17, п. 91).

Ще однією перевагою альтернативних видів конфіскації активів є швидші строки розгляду справ. Безпосередньо в цивільному законодавстві України передбачено тривалість кожної стадії цивільного судочинства. Зокрема, строк розгляду справи загального позовного провадження, у разі відсутності продовження строку підготовчого провадження та зупинення провадження у справі, становить не більше ніж дев'яносто днів з дня відкриття провадження у справі (ч. 3 ст. 189 та ч. 1, 2 ст. 210 ЦПК України).

Водночас не варто непокоїтись про порушення презумпції невинуватості. Цивільна конфіскація не передбачає визнання особи винною у вчиненні протиправних діянь. Натомість цей інструмент має на меті встановлення юридично значущих фактів щодо активів (наприклад, їхнього незаконного походження). Презумпція невинуватості залишається недоторканною, оскільки суд не робить жодних висновків щодо наявностів діяннях особи складу кримінального правопорушення, а винесене судом рішення не має преюдиціального значення для вирішення питання про вину особи у відповідному кримінальному провадженні.

Не порушуються і вимоги ч. 6 ст. 41 Конституції України, якою встановлено, що конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. У цьому положенні йдеться не про обвинувальний вирок суду, а про судове рішення, яке може бути постановлено і в інших провадженнях, зокрема в цивільному чи адміністративному.

Крім цього, згадані види конфіскації не є порушенням права на мирне володіння майном, оскільки безпосередньо ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод[23] встановлено умови для його обмеження. Втручання в право на мирне володіння майном допускається лише у випадках, якщо таке:

- **передбачено законом,**
- **відповідає суспільним інтересам,**
- **є необхідним у демократичному суспільстві[24].**

23. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text>
24. Grgić A. et al. The right to property under the European Convention on Human Rights. P. 12, <https://rm.coe.int/168007ff55>

Європейський суд з прав людини неодноразово визнавав, що конфіскація була пропорційною навіть за відсутності обвинувального вироку, що встановлює вину обвинуваченого. Йдеться, зокрема, про майно, яке за підозрою придбане повністю або частково за рахунок доходів від кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків (Webb v. the United Kingdom та Butler v. the United Kingdom) або злочинними організаціями, причетними до торгівлі наркотиками (Arcuri and Others v. Italy та Morabito and Others v. Italy), або від іншої незаконної діяльності мафіозного типу (Raimondo v. Italy, Balsamo v. San Marino, nos. 20319/17 and 21414/17, п. 90).

Ба більше, у справі Gogitidze and Others v. Georgia (no. 36862/05, п. 105) Європейський суд з прав людини вказав на існування загальноєвропейських і навіть універсальних правових стандартів, які заохочують:

- конфіскацію майна, пов'язаного з тяжкими кримінальними правопорушеннями, як-от корупція, відмивання грошей, наркозлочини тощо, без необхідності попереднього винесення обвинувального вироку судом у кримінальному провадженні;
- переведення тягаря доведення законності походження майна на відповідачів у некримінальних провадженнях щодо конфіскації, включно з цивільними провадженнями in rem (проти майна);
- конфіскацію доходів і майна, отриманих шляхом конвертації або перетворення цінностей, отриманих кримінально протиправним шляхом, або майна, змішаного з іншим майном, що має законне походження;
- застосування конфіскації до будь-яких осіб, які володіють майном без необхідної добросовісності.

Отже, цивільна конфіскація та альтернативні види кримінальної конфіскації, які містять окремі ознаки цивільної, є більш оперативним інструментом. Вони можуть забезпечити менші строки розгляду, нижчий стандарт доказування та спрощений механізм вилучення активів.

Деякі країни вже передбачили законодавчу можливість і мають відповідну практику таких видів конфіскації та у справах про порушення й обхід санкцій. У доволі короткі строки, незалежно від перебігу кримінального провадження, вдається конфіскувати активи, які підсанкційні особи та їхні пособники намагаються вивести з-під санкцій, або активи, які передаються всупереч санкційним заборонам.

Ця практика може стати цінним дороговказом для країн-партнерів, які ще не запровадили схожих механізмів, і, безумовно, для України, яка найбільше зацікавлена та має показувати приклад ефективної санкційної політики та боротьби з порушенням санкційного режиму.

Окрім того, конфіскацію активів (зокрема й некримінальну) можна розглядати як важливий елемент компенсаційного механізму, спрямованого на забезпечення хоча б часткового відшкодування шкоди виняткових масштабів, заподіяної внаслідок агресії Росії проти України.

2. Практика конфіскації активів за порушення санкцій у США

США сміливо можна назвати лідером у використанні різних видів некримінальної конфіскації. Великою мірою практика США була підставою для запозичення підходів застосування ознак цивільного судочинства в механізми конфіскації країн континентальної Європи.

Загалом, у США діє понад 100 законів, що дозволяють конфіскацію, багато з них не вимагають ухвалення обвинувального вироку суду. Щороку суди розглядають тисячі справ про застосування цивільної конфіскації, які стосуються торгівлі наркотиками, відмивання грошей та боротьби з тероризмом[25].

Оскільки США є одним із головних партнерів України та першопрохідцем у рішеннях, на які часто не наважуються інші держави, логічно, що саме США стали однією з перших країн, які почали застосовувати механізми некримінальної конфіскації за порушення санкцій.

Заходами примусу, що мають забезпечити додержання спеціальних обмежувальних заходів США, є ув'язнення, цивільні та кримінальні штрафи – для фізичних осіб. До цього додаються також два види конфіскації – кримінальна in personam (проти особи) і «цивільна» in rem (проти майна).

У разі конфіскації in rem[26] позов подається до суду проти майна на підставі наявності обґрунтованої підозри, що воно використане для вчинення кримінального правопорушення або ж отримане від нього. У такій справі «провина» покладається на майно, а сторона обвинувачення повинна довести, що це майно пов'язане з кримінально протиправною діяльністю. У справі про таку конфіскацію позивачем є держава, а відповідачем – саме майно (так званий «речовий відповідач» (Defendant-In-Rem)). Процедура дозволяє суду зібрати всіх, хто має інтерес до майна, в одній справі і розв'язати всі питання, пов'язані з майном, за один раз.

Це стосується й випадків можливого обходу санкцій. Відповідно до 18 U.S.C. § 981(a)(1)(C), конфіскації in rem підлягає майно, що становить доходи або походить від доходів, пов'язаних із порушенням положень International Emergency Economic Powers Act (IEEPA)[27]. IEEPA є правовою основою застосування санкцій, а порушення його положень кваліфікується як «визначена незаконна діяльність» (specified unlawful activity)[28], що є підставою для такої конфіскації.

25. Council of Europe. Impact study on civil forfeiture. Belgrade : Council of Europe Office in Belgrade, 2013. P. 16, <https://rm.coe.int/impact-study-on-civil-forfeiture-en/1680782955>
26. Forfeiture Overview. U.S. Department of the Treasury, <https://home.treasury.gov/policy-issues/terrorism-and-illicit-finance/asset-forfeiture/forfeiture-overview>
27. International Emergency Economic Powers, <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title50/chapter35&edition=prelim>
28. 18 USC 981: Civil forfeiture, <https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid%3AUSC-prelim-title18-section981&num=0&edition=prelim>

Уряду не потрібно отримувати обвинувального вироку щодо особи, чиє майно він прагне конфіскувати в порядку цивільної конфіскації. Водночас «невинний власник» має право оскаржити відповідну конфіскацію, надавши докази, які б підтверджували, що він не знав про дії, що призвели до конфіскації, або, дізнавшись про дії, що призвели до конфіскації, зробив усе, що розумно можна було очікувати за цих обставин, щоб припинити таке використання майна (18 U.S.C. § 983 (d)(2)(A))[29].

Доходи від майна, конфіскованого в осіб, проти яких застосовано санкції, можуть бути спрямовані на допомогу Україні для подолання наслідків російської агресії завдяки поправці[30] до Закону про Державний бюджет США на 2023 рік (Consolidated Appropriations Act, 2023)[31], який набув чинності 5 січня 2023 року. Ця поправка дозволяє Міністерству юстиції США через Генерального прокурора передавати Державному секретарю доходи від конфіскованого майна санкціонованих осіб. Своєю чергою, Державний секретар може використовувати ці надходження для надання зовнішньої допомоги Україні з метою ліквідації шкоди, завданої російським вторгненням, відповідно до Закону про міжнародну допомогу 1961 року (Foreign Assistance Act, 1961)[32]. Докладніше про зміст поправки та наслідки для України – тут[33].

У США першою справою, у якій було апробовано механізм конфіскації in rem за порушення санкцій із подальшим переданням коштів на потреби України, стала справа Костянтина Малофєєва.

У квітні 2022 року в США було порушено кримінальну справу проти російського олігарха, медіамагната, засновника православного телеканалу «Царьград ТВ» Костянтина Малофєєва. Він обвинувачується в порушенні санкцій, уведених Сполученими Штатами ще у 2014 році, на першому етапі російсько-української війни. В обвинувальному акті зазначено[34], що Малофєєв, усупереч встановленим заборонам, найняв американського громадянина Джека Ганіка (Jack Hanick) для роботи в телекомпаніях, що належали Малофєєву, в Росії та Греції, а також для участі в придбанні телекомпанії в Болгарії. Окрім того, Малофєєв, в обхід застосованих до нього санкцій, намагався «заднім числом» переоформити свої американські інвестиції в розмірі 10 млн доларів США на підставну особу. Одночасно з пред'явленням обвинувачення прокуратура заявила про конфіскацію активів Малофєєва. Другого лютого 2023 року суддя Пол Ґардеф (Paul Gardephe)

29. 18 USC 983: General rules for civil forfeiture proceedings, <https://uscode.house.gov/view.xhtml?hl=false&edition=prelim&req=granuleid%3AUSC-prelim-title18-section983&num=0&saved=%7CZ3JhbnVsZWlkOlVTQy1wcmVsaW0tdGl0bGUxOC1zZWN0aW9uOTgx%7C%7C%7C0%7Cfalse%7Cprelim>
30. Senate Amendment 6596; Congressional Record Vol. 168, No. 199. Congress.gov, <https://www.congress.gov/congressional-record/volume-168/issue-199/senate-section/article/S10006-1>
31. H.R.2617 - Consolidated Appropriations Act, 2023, 117th Congress (2021-2022), <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/2617/text>
32. Foreign Assistance Act of 1961. As Amended Through P.L. 118–47, Enacted March 23, 2024, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1071/pdf/COMPS-1071.pdf>
33. Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей». Конфіскація російських активів: що насправді передбачають останні зміни до бюджету США. Українська правда, 16 січня 2023, <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/01/16/7385106/>
34. United States of America v. Konstantin Malofeyev, United States District Court for the Southern District of New York, <https://www.justice.gov/opa/press-release/file/1491311/dl>

(Федеральний суд Манхеттену) ухвалив рішення[35], задовольнивши клопотання прокуратури щодо конфіскації американських активів Малофєєва на загальну суму 5,4 млн доларів США[36]. Суд діяв на тій підставі, що зацікавленим сторонам належним чином повідомили про наявність провадження, надавши їм час висунути будь-які заперечення. Оскільки жодних заперечень не надійшло, після закінчення встановленого строку суд, дотримуючись усіх вимог закону, дозволив конфіскувати це майно на користь Уряду США[37]. Рішення про конфіскацію Малофєєв не оскаржив. Кошти в розмірі 5,4 млн доларів США передано Україні в межах одного з пакетів допомоги ще минулого року «для підтримки реінтеграції та реабілітації ветеранів»[38].

В іншій справі[39] слідство встановило, що керівники латвійської корпорації вступили в змову з керівником естонської компанії By Trade OU, а також із фізичними особами в Росії та російською компанією з метою порушення експортного законодавства США шляхом контрабанди до Росії високоточного верстата, який виробляли у штаті Коннектикут. Під час судового розгляду компанія By Trade OU визнала себе винною в змові з метою порушення Закону про реформу експортного контролю та в міжнародній змові з метою відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом.

Суд постановив рішення про конфіскацію 484 696 доларів США, сплачених виробнику в Коннектикуті як платіж за купівлю верстата. Пізніше було додатково конфісковано 312 192 євро (близько 342 000 доларів США) з рахунків By Trade OU. Загалом конфісковані активи в цій справі становили приблизно 826 000 доларів США.

Беручи до уваги ключову роль естонських правоохоронців у розслідуванні, США погодилися передати майже 500 000 доларів США з цих конфіскованих коштів Естонії, яка планує використати їх для фінансування проєкту з оперативного оцінювання пошкоджень та критичного ремонту електричних мереж в Україні, що зазнали руйнувань від російських обстрілів[40].

Крім цього, у лютому 2023 року подано позов[41] про конфіскацію шести об'єктів елітної нерухомості, які належать російському олігархові Віктору Вексельбергу, загальною вартістю приблизно 75 млн доларів США. У позові зазначено, що

35. Cohen L. Russian oligarch ordered to forfeit $5.4 mln to U.S., Ukraine may get funds. Reuters, <https://www.reuters.com/world/europe/russian-oligarch-ordered-forfeit-54-mln-us-ukraine-may-get-funds-2023-02-02/>
36. Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей». Перша конфіскація активів у США на користь України: сигнали для світу. Українська правда, 6 лютого 2023, <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/02/6/7388124/>
37. Case 1:22-cv-10148-JMF: Document 8, United States District Court for the Southern District of New York. 02.02.2023, <https://storage.courtlistener.com/recap/gov.uscourts.nysd.590284/gov.uscourts.nysd.590284.8.0.pdf>
38. Secretary Blinken's Travel to Ukraine. U.S. Department of State, <https://www.state.gov/secretary-blinkens-travel-to-ukraine-2/>
39. Federal Court Orders Forfeiture of $826K in Funds Used in Attempt to Export Dual-Use High Precision Jig Grinder to Russia. U.S. Department of State, <https://www.justice.gov/opa/pr/federal-court-orders-forfeiture-826k-funds-used-attempt-export-dual-use-high-precision-jig>
40. Justice Department Transfers Approximately $500,000 in Forfeited Russian Funds to Estonia for Benefit of Ukraine. U.S. Department of State, <https://www.justice.gov/opa/pr/justice-department-transfers-approximately-500000-forfeited-russian-funds-estonia-benefit>
41. Case 1:23-cv-01545, Document 1, United States District Court for the Southern District of New York. 24.02.2023, <https://www.justice.gov/usao-sdny/press-release/file/1569771/dl>

нерухомість є доходом від порушення санкцій і використовувалась для міжнародного відмивання грошей, спрямованого на порушення санкцій Володимиром Воронченком, якому пред'явлено обвинувачення раніше.

23 жовтня 2023 року подано позов[42] про цивільну конфіскацію моторної яхти Amadea вартістю 225 млн євро, бенефіціарним власником якої вважають підсанкційного російського олігарха Сулеймана Керімова. Санкції, які забороняли громадянам та компаніям проводити будь-які фінансові операції чи надавати кошти, товари або послуги, якщо це якимось чином стосується майна або вигоди Сулеймана Керімова, було накладено з квітня 2018 року. Проте у 2021 році Керімов, діючи через третю особу (компанію Imperial Yachts Sarl), уклав угоду про купівлю Amadea. За надання послуг підсанкційним російським олігархам компанію Imperial Yachts Sarl та її президента Євгена Кочмана було внесено до санкційного списку OFAC 2 червня 2022 року.

Після укладення угоди від Керімова здійснювалися платежі через американські фінансові установи на суму понад 1,2 млн доларів США для підтримки експлуатації та ремонту яхти. Крім цього, на підтвердження того, що фактичним бенефіціарним власником активу був Керімов, позивач зазначив про наявність електронних листів між членами екіпажу судна та «новим власником», списку гостей, у якому Керімов був зазначений першим, електронних листів, що відображають заплановані зміни в структурі та функціонуванні яхти, за запитом його представника. Також протягом періоду з вересня 2021 року по квітень 2022 року на Amadea не відбулося жодної поїздки, в якій би не брали участі сам Керімов або члени його сім'ї, що також непрямо вказує на його бенефіціарну власність на яхту.

У травні 2024 року подано позов[43] про конфіскацію комплекту шасі літака Boeing 737-800 на суму 1,5 млн доларів. Шасі придбано на користь компанії-посередника з Киргизької Республіки, яка здійснювала перевезення товарів подвійного призначення в Російську Федерацію всупереч запровадженим США санкціям.

Станом на серпень 2024 року завершено розгляд чотирьох кримінальних справ щодо порушення санкцій США. За результатами цих проваджень суди ухвалили рішення про стягнення активів загальною вартістю понад 170 млн доларів США.

Проте, незважаючи на значні суми конфіскованих коштів, наразі лише 6 млн доларів США офіційно передано Україні як країні, що зазнала руйнівних наслідків російської агресії. Решта активів залишається в розпорядженні США. Крім чотирьох завершених справ, досудове розслідування досі триває в близько 10 інших провадженнях, пов'язаних із порушенням санкцій. За їхніми результатами обсяг конфіскованих активів може потенційно зрости на більш ніж 600 млн доларів США.

42. Case 1:23-cv-09304, Document 1, United States District Court for the Southern District of New York. 23.10.2023, <https://www.justice.gov/usao-sdny/media/1320711/dl>
43. United States Files Forfeiture Action Against $1.55 Million Aircraft Landing Gear. U.S. Department of State, <https://www.justice.gov/opa/pr/united-states-files-forfeiture-action-against-155-million-aircraft-landing-gear?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR00GUaHVxuk1UyeBKU6YEQlKKWvTut-wMrNNnP23p6u_TK4XQotxY43vV0_aem_AeZfMlSD-MSmAAzc40voV5lM5bR3OqskA1KH80NsRVI4ojcHTFuhrwlCpL3cPXpMI_Eohv0g_YIq9T4qOJn0k6IB>

Такі результати зумовлені ефективним використанням механізмів некримінальної конфіскації, яка в більшості випадків відбувається паралельно з кримінальними провадженнями щодо порушення санкційного режиму США. У разі передання Україні всіх конфіскованих активів у межах порушення антиросійських санкцій та поширення такої практики в інших країнах отримані кошти можуть стати суттєвим джерелом для стабільного фінансування України та зменшити навантаження на платників податків країн-партнерів. У глобальному вимірі такий підхід має поширюватись на всіх жертв міжнародно-протиправних діянь і порушників санкцій, введених у зв’язку з цим.

Право ЄС

Правовою основою політики ЄС у сфері судового співробітництва в кримінальних справах є глава 4 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС). Стаття 83 ДФЄС надає повноваження Європейському Парламенту та Раді ЄС за допомогою директив встановлювати мінімальні правила щодо визначення кримінальних злочинів та санкцій у сфері особливо тяжкої злочинності транскордонного змісту, що випливає з природи або наслідків таких злочинів або з особливої необхідності спільно боротися проти них.

Пункт 2 частини 1 ст. 83 ДФЄС містить вичерпний перелік сфер злочинності, які вважаються «особливо тяжкими» і «транскордонними»: тероризм, торгівля людьми та сексуальна експлуатація жінок і дітей, незаконна торгівля наркотиками, незаконна торгівля зброєю, відмивання грошей, корупція, підробка платіжних засобів, комп'ютерні злочини та організована злочинність. Однак згідно з пунктом 3 одностайним голосуванням після отримання згоди Європейського Парламенту Рада ЄС залежно від тенденцій розвитку злочинності може ухвалити рішення, що визначає інші сфери злочинності згідно з критеріями, визначеними в пункті другому[44].

Тож, зважаючи на те, що пункт 2 не містить у переліку порушень обмежувальних заходів Союзу, і враховуючи винятковий характер розвитку злочинності після загарбницької війни Росії проти України, першим кроком стало рішення Ради ЄС 2022/2332 від 28 листопада 2022 року щодо віднесення санкційних порушень до сфери злочину, яка відповідає критеріям, зазначеним у ст. 83 (1) ДФЄС[45].

Стаття 83 ДФЄС передбачає лише «мінімальний метод гармонізації», тобто держави-члени можуть зберігати або запроваджувати суворіше законодавство, тобто криміналізувати поведінку, не передбачену директивою, або передбачати суворіші покарання чи інші заходи впливу[46].

Положення про конфіскацію в Директиві ЄС 2024/1226

2 грудня 2022 року Європейська Комісія сформувала пропозиції щодо Директиви Європейського Парламенту та Ради ЄС про визначення кримінальних правопорушень і покарань за порушення обмежувальних заходів Союзу[47].

44. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, <http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj>
45. Council Decision (EU) 2022/2332 of 28 November 2022 on identifying the violation of Union restrictive measures as an area of crime that meets the criteria specified in Article 83(1) of the Treaty on the Functioning of the European Union, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/2332/oj>
46. Tomášek M., Šmejkal V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024. С. 365.
47. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures (COM/2022/684 final), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0684>

24 квітня 2024 року Європейський Парламент ухвалив Директиву (ЄС) 2024/1226 Європейського Парламенту та Ради про визначення кримінальних правопорушень і покарань за порушення обмежувальних заходів Союзу та внесення змін до Директиви (ЄС) 2018/1673 (далі – Директива ЄС 2024/1226)[48]. Спочатку пропозиції Європейської Комісії передбачали лише вимогу забезпечення конфіскації засобів (знарядь) і доходів від кримінальних правопорушень, однак з урахуванням проходження в межах законодавчої процедури та позитивної оцінки пропозицій щодо профільної директиви, присвяченої поверненню та конфіскації активів, яка передбачає розширення конфіскації, у підсумку було також доповнено статтю 10 Директиви ЄС 2024/1226.

На обґрунтування цього доповнення Європейський Парламент зазначив, що внаслідок приховування підсанкційний суб'єкт може й далі отримувати доступ і повною мірою використовувати або розпоряджатися прихованими коштами чи економічними ресурсами, що підлягають обмежувальним заходам Союзу. Але при цьому права добросовісних третіх осіб не повинні бути обмежені (п. 29)[49].

Отже, стаття 10 Директиви ЄС 2024/1226 містить такі приписи щодо замороження та конфіскації:

> 1. Держави-члени вживають необхідних заходів для заморожування та конфіскації засобів і доходів від кримінальних правопорушень, зазначених у статтях 3 і 4. Держави-члени, пов'язані Директивою 2014/42/ЄС, повинні вжити необхідних заходів відповідно до цієї Директиви.
>
> 2. Держави-члени вживають необхідних заходів, щоб уможливити заморожування та конфіскацію коштів або економічних ресурсів, що підлягають санкціям Союзу, щодо яких підсанкційний суб'єкт учиняє правопорушення, передбачене статтею 3(1), пункт (h)(i) або (ii), або бере участь у ньому. Держави-члени вживають необхідних заходів відповідно до Директиви 2014/42/ЄС.

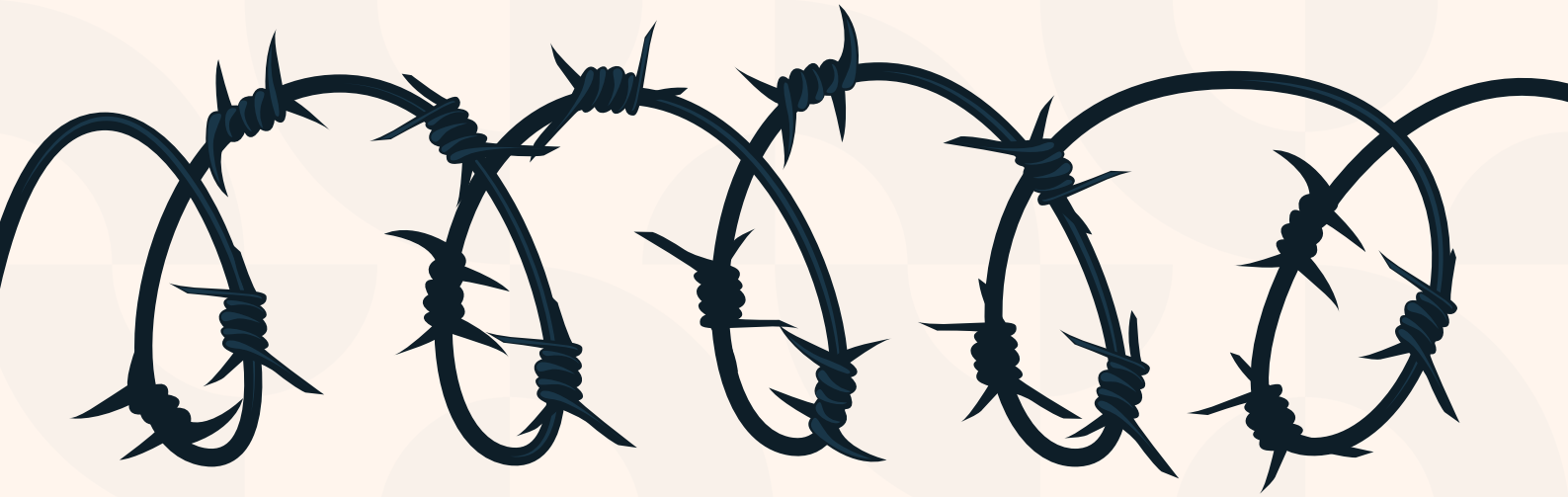

48. Directive (EU) 2024/1226 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures and amending Directive (EU) 2018/1673, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1226>
49. Directive (EU) 2024/1226 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures and amending Directive (EU) 2018/1673, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1226>

З огляду на зміст статті 10, Директива ЄС 2024/1226 умовно передбачає два види конфіскації:

Види конфікації:

1. Конфіскація засобів і доходів від криміналізованих порушень санкцій (ч. 1 ст. 10). Це класична кримінальна конфіскація.

2. Конфіскація підсанкційних активів/ресурсів, щодо яких учиняються окремі форми обходу санкцій (ч. 2 ст. 10), а саме:

а) використання, передача третій стороні або іншим чином розпорядження коштами чи економічними ресурсами, які прямо чи опосередковано належать, утримуються або контролюються підсанкційним суб'єктом і які мають бути заморожені відповідно до санкцій Союзу, з метою їх приховування;

б) надання неправдивої або оманливої інформації, щоб приховати той факт, що підсанкційний суб'єкт є власником (у т. ч. кінцевим бенефіціарним власником) коштів або економічних ресурсів, які мають бути заморожені відповідно до санкцій Союзу.

У другому випадку фактично йдеться про конфіскацію предмета кримінального правопорушення.

У ст. 10 Директиви ЄС наголошено, що обидва види конфіскації здійснюються відповідно до іншої – профільної директиви, присвяченої саме поверненню та конфіскації активів.

Директиви ЄС щодо повернення та конфіскації активів

3 квітня 2014 року було прийнято Директиву 2014/42/ЄС про заморожування та конфіскацію знарядь і доходів від злочинів у Європейському Союзі (Директива 2014/42/ЄС), яка передбачає чотири види конфіскації:

1. класична кримінальна конфіскація – конфіскація засобів вчинення кримінального правопорушення і доходів, отриманих від його вчинення (ст. 4(1));
2. конфіскація без засудження (ст. 4(2));
3. конфіскація у третьої особи (ст. 6);
4. розширена конфіскація (ст. 5)[50].

50. Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014L0042-20140519>

Установлені директивою мінімальні правила поширюються на вчинення окремих видів кримінальних правопорушень, зокрема пов'язаних з участю у злочинній організації; терористичних злочинів, кримінальних правопорушень, пов'язаних із терористичною групою чи з терористичною діяльністю, з торгівлею людьми, дитячою порнографією, з незаконним обігом наркотиків і прекурсорів, активною і пасивною корупцією, відмиванням грошей, та деяких інших.

У зв'язку з посиленням боротьби зі злочинністю в ЄС, передусім з організованою злочинністю, 24 квітня 2024 року було прийнято нову Директиву ЄС 2024/1260 про повернення та конфіскацію активів[51]. У цьому документі розширено перелік видів кримінальних правопорушень, у разі вчинення яких мають бути гарантовані мінімальні правила щодо конфіскації активів, зокрема й за рахунок порушення обмежувальних заходів Союзу та обходу санкцій. Розширено підстави для застосування окремих видів конфіскації, уточнено окремі положення та запроваджено новий вид конфіскації – конфіскацію нез'ясованих статків.

Види конфіскації за Директивою ЄС 2024/1260:

I. Конфіскація засобів і доходів, одержаних злочинним шляхом, або майна еквівалентної цим засобам і доходам вартості (Confiscation, ст. 12) – це остаточне позбавлення майна за рішенням суду у зв'язку з кримінальним правопорушенням на підставі остаточного вироку (у т. ч. винесеного без участі обвинуваченого).

Під «засобом» («знаряддям») розуміють будь-яке майно, яке використовували або збиралися використовувати будь-яким способом, повністю або частково, для вчинення кримінального правопорушення.

Під «доходами» розуміють будь-яку економічну вигоду, отриману прямо чи опосередковано від кримінального правопорушення, що складається з будь-якої форми власності, включно з будь-яким подальшим реінвестуванням або трансформацією прямих доходів і будь-яких цінних вигод.

Якщо немає можливості конфіскувати конкретне майно, яке підлягає конфіскації (наприклад, через його знищення чи відчуження засудженим), стягнутим може бути інше майно (еквівалентне за вартістю). Застосовується «конфіскація вартості», яка може бути допоміжною або альтернативною до конфіскації засобів/доходів.

51. Directive (EU) 2024/1260 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on asset recovery and confiscation, <http://data.europa.eu/eli/dir/2024/1260/oj>

Види конфіскації за Директивою ЄС 2024/1260:

II. Конфіскація у третьої особи (Confiscation from a third party, ст. 13) – конфіскація доходів (або майна еквівалентної вартості), які прямо чи опосередковано були:

a. передані підозрюваним/обвинуваченим третім особам або
b. придбані третіми особами в підозрюваного/обвинуваченого.

Конфіскація у третьої особи може бути лише тоді, коли суд переконається, що треті особи знали чи повинні були знати, що метою передачі/придбання було уникнення конфіскації. Суд доходить такого висновку на підставі конкретних фактів і обставин, до яких належать принаймні такі:

a. передача або придбання були здійснені безкоштовно або в обмін на суму, яка є явно непропорційною ринковій вартості майна, або
b. майно було передано тісно пов'язаним особам і залишалося під фактичним контролем підозрюваного чи обвинуваченого.

III. Конфіскація без засудження (Non-conviction-based confiscation, ст. 15) – конфіскація засобів і доходів, одержаних злочинним шляхом (чи, відповідно, конфіскація майна еквівалентної вартості), без остаточного (обвинувального) вироку суду.

Цей вид конфіскації застосовують за наявності таких передумов:
– кримінальне провадження було розпочате, але не може бути продовжене через такі обставини:

a. хвороба підозрюваного, обвинуваченого;
b. переховування підозрюваного, обвинуваченого;
c. смерть підозрюваного, обвинуваченого;
d. строк давності відповідного кримінального правопорушення, передбаченого національним законодавством, становить менше ніж 15 років і закінчився після порушення кримінальної справи;

– особа підозрюється/обвинувачується в кримінальному правопорушенні, що прямо чи опосередковано може призвести до отримання значної економічної вигоди;
– таке провадження могло б мати наслідком винесення обвинувального вироку, якби особа постала перед судом;
– суд доходить переконання, що засоби, доходи чи майно, що підлягають конфіскації:

a. отримані внаслідок вчинення кримінального правопорушення або
b. прямо чи опосередковано пов'язані з ним.

Види конфіскації за Директивою ЄС 2024/1260:

IV. Розширена конфіскація (Extended confiscation, ст. 14) – повна або часткова конфіскація майна, яке належить засудженій особі і яке згідно з балансом імовірностей було отримане завдяки злочинній діяльності.

Цей вид конфіскації застосовують за наявності таких передумов у сукупності:

– особа засуджена за вчинення кримінального правопорушення, яке може прямо чи опосередковано призвести до одержання економічної вигоди;
– немає підстав для застосування класичної кримінальної конфіскації засобів (знарядь) та доходів, тобто йдеться про таке майно, щодо якого немає доказів, які б вказували на те, що воно використовувалось для вчинення конкретного кримінального правопорушення чи було одержано внаслідок його вчинення;
– суд доходить переконання, що спірне майно було одержане від злочинної діяльності;
– щоб дійти цього переконання, суд враховує всі обставини справи (факти і докази), зокрема те, що вартість майна є непропорційною законному доходу засудженої особи. При цьому стандарт доказування спрощений і не вимагає встановлення злочинного характеру майна поза розумним сумнівом.

Цю конфіскацію називають розширеною, тому що вона стосується не майна, пов'язаного з конкретним кримінальним правопорушенням (зокрема засобу його вчинення чи доходу від нього), а додаткового майна. Суд повинен переконатися, що майно отримане внаслідок злочинної поведінки, однак засудження за таку злочинну поведінку та доведення конкретного кримінального правопорушення не вимагається.

Види конфіскації за Директивою ЄС 2024/1260:

V. Конфіскація нез'ясованих статків, пов'язаних зі злочинною поведінкою (Confiscation of unexplained wealth linked to criminal conduct, ст. 16).

Цей вид конфіскації застосовують за наявності таких передумов у сукупності:

– майно виявлено в контексті розслідування кримінальних правопорушень, учинених у межах організованої злочинності;
– коли інші види конфіскації не можуть бути застосовані;
– суд на основі балансу ймовірностей (а не поза розумним сумнівом) переконується, що ідентифіковане майно походить від злочинних дій, які, по-перше, були вчинені в межах організованої злочинності, а по-друге, можуть призводити прямо чи опосередковано до значної економічної вигоди;
– щоб дійти цього переконання, суд враховує всі обставини справи (факти і докази), зокрема такі:

a. вартість майна є суттєво непропорційною законному доходу особи;
b. відсутність правдоподібного законного джерела майна;
c. особа пов'язана з організованою злочинністю.

Конфіскація статків нез'ясованого походження застосовується, навіть якщо кримінальне провадження припинено, або ж взагалі окремо від кримінального провадження щодо відповідного кримінального правопорушення.

Отже, Директива ЄС 2024/1260 вимагає врегулювання на національному рівні різних видів конфіскації, які можна ідентифікувати як такі, що зумовлені кримінальним переслідуванням. Хоча розширена конфіскація та конфіскація нез'ясованих статків не вимагають доведення конкретного кримінального правопорушення та в окремих випадках можуть застосовуватися окремо від кримінального провадження, загалом вони мають кримінальну природу. Водночас у пояснювальній частині Директиви наголошено, зокрема, що вона не перешкоджає державам-членам вживати заходів, які дозволяють конфіскацію нез'ясованих статків за інші злочини чи за інших обставин. Предмет цієї Директиви обмежується провадженням у кримінальних справах, і тому вона не застосовується до конфіскаційних заходів у провадженні в цивільних справах, які могли б запровадити держави-члени[52]. Інакше кажучи, запровадження поряд із кримінальною також і цивільної конфіскації не лише не створює суперечностей, але й може бути визнано нормальною практикою.

52. Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей». Литва переказуватиме штрафи за недотримання санкцій на відбудову України, <https://confiscation.com.ua/news/Lithuania_will_transfer_fines_for_non_compliance_with_sanctions_to_rebuild_Ukraine/>

Директива ЄС 2024/1260 передбачає комплексну систему різновидів конфіскації, що характеризується різним ступенем інтеграції кримінально-правових та цивільно-правових елементів. У контексті адаптації українського законодавства до стандартів ЄС потрібно імплементувати зазначені види конфіскації в національну правову систему, забезпечивши їх застосовність до випадків порушення та обходу санкцій.

Положення Директиви ЄС 2024/1260 щодо подальшого використання конфіскованих активів заслуговують на особливу увагу та демонструють значний прогрес. На відміну від попередньої Директиви 2014/42/ЄС, яка містила лише абстрактну вказівку на можливість вжиття заходів, які дозволяють використовувати конфісковане майно в суспільних інтересах або соціальних цілях, Директива ЄС 2024/1260 у ч. 2 ст. 19 передбачає механізм, спрямований на забезпечення компенсаторної функції у разі застосування конфіскації активів унаслідок порушення обмежувальних заходів Союзу:

«Без шкоди чинному міжнародному праву держави-члени можуть використовувати знаряддя, доходи або майно, конфісковане у зв'язку з правопорушеннями, зазначеними в Директиві, щоб сприяти механізмам підтримки третіх країн, які постраждали від ситуацій, у відповідь на які ухвалено обмежувальні заходи, зокрема у разі загарбницької війни…»

Це положення створює правову основу для потенційної передачі активів, конфіскованих за порушення та обхід санкцій ЄС, на відбудову України, що є особливо актуальним у контексті російської агресії.

Ще до прийняття цієї Директиви ЄС окремі держави-члени виявили ініціативу щодо впровадження відповідних заходів на національному рівні. Показовим прикладом є Литва, яка ще в листопаді 2023 року прийняла поправку до Закону про співробітництво та гуманітарну допомогу. Згідно з цими змінами, не лише конфісковане майно, а й штрафи від недотримання міжнародних і національних санкцій переказуватимуть до Фонду розвитку співробітництва та спрямовуватимуть на відновлення України[53].

53. Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей». Литва переказуватиме штрафи за недотримання санкцій на відбудову України, <https://confiscation.com.ua/news/Lithuania_will_transfer_fines_for_non_compliance_with_sanctions_to_rebuild_Ukraine/>

Кримінальна конфіскація

В Україні кримінальна конфіскація врегульована головним чином Кримінальним та Кримінальним процесуальним кодексами. Насамперед варто зазначити, що у вітчизняному кримінальному праві виокремлено конфіскацію майна та спеціальну конфіскацію. Застосовувати їх можна виключно в межах кримінального провадження. Процесуальною підставою слугує обвинувальний вирок або ухвала суду. До того ж для процесу характерним є високий стандарт доказування, а тягар доказування покладено на сторону обвинувачення.

I. Конфіскація майна (ст. 59 КК України) є видом додаткового покарання, що полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Вона може бути призначена лише на підставі обвинувального вироку суду, яким доведено вину особи у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого корисливого злочину, або злочину проти основ національної безпеки України чи проти громадської безпеки незалежно від ступеня тяжкості, та за умови, що цей вид покарання передбачено в санкції статті, за якою засуджується винна особа. Таку конфіскацію часто називають «загальною», оскільки вона передбачає вилучення майна, яке взагалі переважно не має якого-небудь стосунку до злочинної діяльності (конфіскація як кара).

У США, Великій Британії, Канаді та більшості європейських країн давно відмовились від «загальної» конфіскації з огляду на істотні сумніви в її відповідності меті покарання та здатності необґрунтовано обмежувати права людини. У деяких країнах заборона конфіскації всього майна передбачена безпосередньо в Конституції, зокрема у ч. 3 ст. 7 Конституції Греції[54], у ч. 6 ст. 12 Конституції Республіки Кіпр[55]. Водночас у ст. 17 Конституції Бельгії[56] конфіскація майна заборонена як вид покарання, а ч. 8 ст. 44 Конституції Румунії[57] забороняє конфіскацію законно набутого майна.

Країни західних демократій застосовують кримінальну конфіскацію майна (активів) не як кару, а як засіб безпеки, стримувальний засіб і/або в межах заходів компенсації та реституції. З огляду на це, у цьому дослідженні поняття «кримінальна конфіскація» не охоплює випадків загальної конфіскації майна (як виду покарання).

II. Спеціальна конфіскація (статті 96-1 і 96-2 КК України) є більш гнучким інструментом та може стосуватися майна, що вилучається в особи, яка не є його власником. Цей захід впливу на особу має некаральний характер і стосується майна, яке прямо чи опосередковано пов’язане з учиненим суспільно небезпечним діянням. Зрештою, як зазначив Конституційний Суд України у справі

54. https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/001-156%20aggliko.pdf
55. https://faolex.fao.org/docs/pdf/CYP135208.pdf
56. https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/GrondwetUK.pdf
57. https://www.presidency.ro/en/the-constitution-of-romania

щодо спеціальної конфіскації, конфіскація майна як вид покарання і спеціальна конфіскація як захід кримінально-правового характеру не є тотожними, вони є відмінними за метою, підставами, умовами, суб'єктами та об'єктами[58].

Порівняльний аналіз вітчизняних нормативних приписів про спеціальну конфіскацію з положеннями Директиви ЄС 2024/1260, які описують види конфіскації активів (майна) та умови їх застосування, демонструє, що інститут спеціальної конфіскації, передбачений КК України, охоплює декілька видів конфіскації, визначених у директиві, має в цьому контексті комплексний характер.

Сфера застосування спеціальної конфіскації, а точніше – перелік правопорушень, за вчинення яких вона може бути застосована, є навіть ширшим, ніж передбачає Директива, та охоплює всі умисні діяння, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу в розмірі понад 3 тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (нмдг), та навіть деякі інші, окремо визначені діяння.

Класична «кримінальна конфіскація» (або просто «confiscation»), яка передбачена ст. 12 Директиви і стосується засобів (знарядь) вчинення кримінального правопорушення та доходів від кримінально протиправної поведінки, повністю відображена в пунктах 1, 2 та 3 ч. 1 ст. 96-2 КК України, у яких передбачається спеціальна конфіскація грошей, цінностей та іншого майна, що були: одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна; призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Конфіскація у третьої особи (confiscation from a third party), передбачена ст. 13 Директиви, врегульована ч. 4 ст. 96-2 КК України, згідно з якою майно підлягає спеціальній конфіскації у третьої особи, якщо вона знала або повинна була і могла знати, що таке майно відповідає будь-якій з ознак, зазначених у пунктах 1–4 ч. 1 ст. 96-2 КК України. Майно добросовісного набувача спеціальній конфіскації не підлягає.

Конфіскація без засудження (non-conviction-based confiscation), описана у ст. 15 Директиви, знаходить відображення у ч. 3 ст. 96-2 КК України, однак підстави її застосування є відмінними від описаних у Директиві. Згідно з ч. 3 ст. 96-2 КК України, спеціальна конфіскація застосовується також у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. У таких випадках постановляється не обвинувальний вирок, а відповідна ухвала суду. Майно,

58. Рішення Конституційного Суду України від 30.06.2022 № 1-р/2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-22#Text>

вилучене з цивільного обороту, також може бути об'єктом спеціальної конфіскації на підставі інших ухвал суду. Зрештою, якщо закриття кримінального провадження здійснюється слідчим або прокурором, то питання про спеціальну конфіскацію вирішується ухвалою суду на підставі відповідного клопотання.

Натомість Директива вимагає уможливити конфіскацію без засудження щонайменше у зв'язку з хворобою підозрюваного/обвинуваченого, його переховуванням, смертю або закінченням строків давності менших за 15 років. У цій частині вітчизняний кримінальний закон потребує розширення підстав застосування такої конфіскації.

Конфіскація нез'ясованих статків, пов'язаних зі злочинною поведінкою (confiscation of unexplained wealth linked to criminal conduct), яка передбачається ст. 16 Директиви, наразі частково врегульована пунктом 6-1 ч. 9 ст. 100 КПК України, згідно з яким майно (а також доходи від нього) засудженого за вчинення корупційного злочину, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, його пов'язаної юридичної особи конфіскується, якщо в суді не підтверджено законність підстав набуття прав на таке майно. Натомість Директива вимагає поширення цього інституту на ширшу сферу кримінально протиправної діяльності, включно з порушенням обмежувальних заходів Союзу, щоправда, лише в частині діяльності, вчиненої в межах організованої злочинності.

Розширена конфіскація (extended confiscation), визначена в ст. 14 Директиви, наразі ані кримінальним, ані кримінальним процесуальним законом України не передбачена, що також вказує на необхідність виконання Україною «домашнього завдання» для вступу до ЄС.

Частиною 2 ст. 96-2 КК України передбачено також вітчизняний аналог «конфіскації вартості», яку неодноразово згадано в Директиві: 1) у разі якщо майно було повністю або частково перетворене в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно; 2) якщо конфіскація майна на момент ухвалення судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок його використання чи з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна.

Некримінальна (цивільна) конфіскація

На відміну від кримінальної конфіскації, цивільна конфіскація, яка не передбачає винесення обвинувального вироку та може застосовуватися паралельно або незалежно від кримінальної, в Україні наразі не відображена в межах єдиного нормативного акта. Ба більше, законодавець намагається уникати формулювання «цивільна конфіскація».

Проте можна стверджувати, що більшість її характерних ознак притаманні двом правовим інститутам, які відносно нещодавно отримали належне правове регулювання та витримали перевірку в судових провадженнях (тобто їх було успішно апробовано). Мова йде про інститут визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави та про обмежувальний захід (санкцію) у виді стягнення в дохід держави активів.

I. Визнання необґрунтованими активів і стягнення їх у дохід держави

Ще у 2015 році[59] було запроваджено механізм спеціальної (кримінальної) конфіскації нез'ясованих статків щодо визнання необґрунтованими активів та їх стягнення, проте цей механізм застосовувався лише після винесення обвинувального вироку суду, тобто в межах кримінального провадження (конфіскації підлягало майно засудженого за вчинення корупційного злочину чи легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або його пов'язаної особи, щодо якого не було підтверджено законність підстав набуття). Лише наприкінці 2019 року[60] прийнято новий закон, яким було впроваджено модель цивільної конфіскації необґрунтованих активів.

Такий інструмент відображає ознаки інституту unexplained wealth order:

- позов подається проти власника активу (in personam), а не проти самого майна (in rem);
- суд постановляє рішення на користь тієї сторони, сукупність доказів якої є більш переконливою порівняно з сукупністю доказів іншої сторони (принцип «переваги більш вагомих доказів»);
- тягар доказування розподілений: позивач наводить дані про зв'язок активів з особою та різницю між їхньою вартістю і законними доходами, а після визнання судом достатньої доведеності цих фактів відповідач спростовує необґрунтованість активів.

Для справ про визнання необґрунтованими активів та стягнення їх у дохід держави встановлена спеціальна позовна давність – 4 роки, яка починається від дня набуття оспорюваних активів відповідачем. Процедура цивільної конфіскації, за загальним правилом, розпочинається шляхом подання прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури позовної заяви до особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зазначеної у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» (уповноваженої особи), або до особи, яка набула такі активи за дорученням уповноваженої особи. Відповідно, суб'єктами, до яких може бути пред'явлений позов про визнання активів необґрунтованими, є публічні особи та «пов'язані» з ними особи. Правовий режим необґрунтованих активів є додатковим обмеженням для публічних фізичних осіб. Натомість для звичайних суб'єктів така конструкція наразі нехарактерна[61].

59. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19#Text>
60. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів: Закон України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text>
61. Постанова Верховного Суду від 04.10.2023 у справі № 991/2396/22, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114020811>

Ця категорія справ, за загальним правилом, підсудна Вищому антикорупційному суду (ВАКС) та розглядається в порядку загального позовного провадження.

Підставами подання позову про визнання необґрунтованими активів і стягнення їх у дохід держави є:

- набуття активів після 28.11.2019 та наявність різниці між їхньою вартістю та законними доходами особи, що перевищує 1 003 500 грн (2007 грн * 500 пм) (сума незмінна, оскільки закон прив'язує її до дати набуття ним чинності) і не перевищує 6 500 нмдг, що відповідає межі, передбаченій у ст. 368-5 КК України (сума змінюється щороку, у 2024 році становить 9 841 000 грн);
- набуття активів після 28.11.2019 та наявність різниці між вартістю та законними доходами, що є більшою ніж 1 003 500 грн, проте кримінальне провадження за ст. 368-5 КК України остаточно закрите через:
  - відсутність достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати, або
  - смерть підозрюваного, обвинуваченого, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, або
  - не отримано згоди іноземної держави, яка видала особу, або
  - після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування;
- отримання доходів від таких активів.

Для цілей згаданої моделі цивільної конфіскації термін «актив» означає грошові кошти, інше майно, майнові права, нематеріальні активи, у т. ч. криптовалюти, обсяг зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані уповноваженій особі.

Позивач зобов'язаний навести фактичні дані про зв'язок активів з уповноваженою особою та їх необґрунтованість (різниця між вартістю активів та усіма законними доходами, що перевищує 1 003 500 грн). Водночас відповідач повинен спростувати необґрунтованість активів. Суд виносить рішення на користь тієї сторони, сукупність доказів якої є більш переконливою, застосовуючи стандарт доказування «переваги більш вагомих доказів» (preponderance of the evidence). Тобто, якщо відповідач не надасть достатніх доказів, які б підтверджували, що активи були отримані із законних доходів, то, за наявності більш переконливих доказів, наданих позивачем, такі активи будуть визнані судом необґрунтованими та стягнуті в дохід держави. Тягар доведення факту вважається виконаним, якщо на підставі наданих доказів можна зробити висновок, що факт імовірніше був, ніж

ні. Такий підхід до оцінювання доказів є процесуальною особливістю інституту цивільної конфіскації[62].

ВАКС неодноразово розглядав справи про визнання необґрунтованими активів та стягнення їх у дохід держави. Зокрема, станом на серпень 2024 року, за даними ЄДРСР, суд розглянув і виніс рішення у 12 справах, ще 5 справ перебувають на розгляді.

Загалом, після перегляду Верховним Судом судових рішень першої та апеляційної інстанцій у дохід держави стягнуто активів у розмірі 9 745 872,01 грн, 35 481,42 дол. США та квартиру загальною площею 103 кв. м.

Отже, цивільна конфіскація у виді стягнення необґрунтованих активів у дохід держави увібрала в себе окремі елементи двох видів конфіскаційних заходів – конфіскації без засудження (non conviction based forfeiture) та механізму стягнення необґрунтованих активів (unexplained wealth mechanism). І хоча позивачем у такій справі є прокурор, а судовим органом – ВАКС, якому підсудні переважно кримінальні справи, така конфіскація загалом має цивільну (некримінальну) природу, оскільки вона здійснюється незалежно від кримінального провадження.

II. Іншим інститутом, у якому проявляються основні риси, притаманні некримінальній конфіскації, є санкція у виді стягнення в дохід держави активів. Хоча цей інструмент застосовується в порядку адміністративного судочинства, за всіма ознаками він сутнісно тяжіє до некримінальної («цивільної» в широкому значенні) конфіскації.

12 травня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб»[63]. Цим законом запроваджено можливість конфіскації активів «пособників» агресора шляхом застосування до них санкції у виді стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними (п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону «Про санкції»). Такий інструмент має винятковий характер, оскільки фактично дозволяє вилучати та передавати в державну власність активи, що належать приватним особам (як фізичним, так і юридичним).

62. Рішення Вищого антикорупційного суду від 13.07.2022 у справі № 991/366/22, п. 5.13.8, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105252483>
63. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб: Закон України, < https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#Text>

Суб'єктами, до яких може бути застосована санкція у виді стягнення в дохід держави активів, є:

- іноземці та особи без громадянства;
- іноземні юридичні особи;
- українські фізичні особи, які здійснюють терористичну діяльність;
- українські юридичні особи, які здійснюють терористичну діяльність або знаходяться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента або частка статутного капіталу яких знаходиться у власності Росії.

Умовами стягнення активів є:

- можливість застосування лише в період дії правового режиму воєнного стану чи після його припинення або скасування (якщо позовну заяву про застосування цієї санкції подано в період дії правового режиму воєнного стану);
- активи були попередньо заблокованими внаслідок застосування санкції у виді блокування активів (п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону «Про санкції»).

Отже, лише за наявності цих двох умов відповідне обмеження прав уможливлюється. Стягнення активів може бути застосовано лише після набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб», тобто після 24 травня 2022 року.

Крім цього, підставами для застосування цього виду санкції є:

- завдання істотної шкоди національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України. Ця підстава містить 10 уточнювальних критеріїв, що загалом вказують на осіб, які ухвалювали рішення чи брали участь у збройній агресії щодо України, а також колаборантів, які підтримували окупаційні адміністрації та органи або проводили референдуми чи вибори на окупованих територіях;
- суттєве сприяння вчиненню дій або ухваленню рішень, визначених у попередньому пункті. Йдеться про осіб, які сприяли безпосередньому вторгненню, та осіб, які мають опосередкований стосунок до війни.

Механізм застосування санкції у виді стягнення в дохід держави передбачений Кодексом адміністративного судочинства України (КАС України) та Законом України «Про санкції».

Безпосередньо у ст. 283-1 КАС України, яка і встановлює процесуальні особливості розгляду справ щодо застосування санкцій, не вказано строк, упродовж якого позивач має право звернутись з відповідним позовом до суду («строк звернення до адміністративного суду» – це аналог позовної давності в адміністративному судочинстві). Відтак підлягає застосуванню загальна норма абз. 2 ч. 2 ст. 122 КАС України, відповідно до якої встановлений тримісячний строк з дня виникнення підстав, що дають суб'єкту владних повноважень право на пред'явлення визначених законом вимог, для звернення до адміністративного суду. Позов подається Міністерством юстиції України, оскільки саме цей державний орган забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції[64]. Згадана категорія справ підсудна Вищому антикорупційному суду як суду першої інстанції.

Впродовж 5 днів з дня отримання позовної заяви відповідач має право подати відзив. Справа про застосування санкції у виді стягнення активів у дохід держави вирішується колегією у складі трьох суддів упродовж 30 днів з дня надходження позову до суду.

64. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>

Рішення про застосування санкції у вигляді блокування активів приймається РНБО і вводиться в дію Указом Президента.

Мін'юст подає позовну заяву до суду - ВАКС

ВАКС розглядає справи про застосування конфіскації активів як суд першої інстанції колегією у складі трьох суддів ВАКС протягом 30 днів з дня надходження позовної заяви до суду

За наслідками розгляду ухвалюється рішення про задоволення позову або про відмову у задоволенні позову. Рішення може бути оскаржене протягом п'яти днів з дня його проголошення

Апеляційна палата ВАКС вирішує справи про застосування конфіскації активів як суд апеляційної інстанції протягом 15 днів з дня надходження апеляційної скарги до суду

За наслідками розгляду може бути прийнято таке рішення: залишення рішення без змін, а скарги – без задоволення; зміна рішення; скасування рішення і ухвалення нового рішення

Постанова Апеляційної палати ВАКС набирає чинності негайно і не підлягає касаційному оскарженню

Суд виносить рішення на користь тієї сторони, сукупність доказів якої є більш переконливою, застосовуючи стандарт доказування «переваги більш вагомих доказів» (preponderance of the evidence), за аналогією з визнанням необґрунтованими активів та їх стягненням у дохід держави. Якщо відповідач не надасть достатніх доказів, які б підтверджували відсутність підстав для стягнення, то, за наявності більш переконливих доказів з боку позивача, активи такої особи будуть стягнуті в дохід держави.

Станом на серпень 2024 року Міністерство юстиції України подало до Вищого антикорупційного суду 57 позовних заяв у згаданій категорії справ. Щодо 49 заяв уже є рішення суду, які набрали законної сили, ще 8 перебувають на розгляді. Загалом у дохід держави за рішеннями Вищого антикорупційного суду стягнуто грошових коштів на суму, еквівалентну 830 млн грн, корпоративних прав у 68 підприємствах, права вимоги на кошти та на компенсацію на суму, еквівалентну 41 млн грн, 210 об'єктів нерухомого майна та 900 об'єктів рухомого майна.

ІЗІ вже аналізував практику Вищого антикорупційного суду щодо застосування санкції у виді стягнення активів у дохід держави, тому докладніше – тут[65].

Важливим аспектом цього механізму є те, що він виконує компенсаторну роль, адже всі стягнуті активи (гроші) та кошти від їх реалізації надходять до Фонду ліквідації наслідків збройної агресії.

Отже, цивільна конфіскація активів, яка застосовується без винесення обвинувального вироку та незалежно від кримінального провадження (чи паралельно з ним), є вже успішно апробованим інструментом в Україні, хоч і в обмежених випадках.

Наявність ефективних механізмів вилучення активів, пов'язаних із порушенням санкцій, є критично важливою для протидії подальшій кримінально протиправній діяльності. В умовах російської агресії некримінальна конфіскація набуває особливого значення з кількох ключових причин. По-перше, активи, пов'язані з порушенням санкцій, не мають залишатися у власності порушників. Ці особи не можуть користуватися перевагами права власності на зазначені активи. Активи, пов'язані з порушенням санкцій, мають бути вилучені та спрямовані на потреби держави під час війни.

По-друге, конфіскація згаданого майна є важливим інструментом нівелювання умов, що сприяють порушенню санкцій. Своєчасне перекриття джерел фінансування порушників санкцій знижує спроможність і зацікавленість у подальшій кримінально протиправній поведінці, яка б становила загрозу національним інтересам, безпеці, суверенітету та територіальній цілісності України.

65. Аналіз практики Вищого антикорупційного суду щодо застосування санкції у виді стягнення активів в дохід держави за 2022-2023 роки / Т. Хутор та ін. Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей», 2024. 34 с. <https://izi.institute/research/analiz-praktyky-vyshchoho-antykoruptsijnoho-sudu-shchodo-zastosuvannia-sanktsii-u-vydi-stiahnennia-aktyviv-v-dokhid-derzhavy-za-2022-2023-roky/>

Не менш важливим є швидке реагування на порушення санкційного режиму. Цивільна конфіскація може забезпечити спрощену процедуру конфіскації активів, пов’язаних із порушенням санкцій, водночас не створюючи надмірного навантаження на й так перевантажену судову систему.

5. Новелізація механізмів конфіскації за порушення та обхід санкцій у законодавстві України

Нагальною потребою для підвищення ефективності санкційного режиму в Україні поряд з криміналізацією порушень обмежувальних заходів та їх обходу є створення дієвого механізму конфіскації активів, пов'язаних з такими діяннями.

Директиви ЄС є обов'язковими для держав-членів[66]. Для України як кандидата на вступ до ЄС та держави, з якою розпочато переговори про це, вони є орієнтиром гармонізації національного законодавства з правовою системою ЄС. Узгодження нормативно-правових актів є ключовим елементом інтеграційного процесу, що залишається зовнішньополітичним пріоритетом нашої держави[67].

Директиви ЄС 2024/1226 і 2024/1260, які встановлюють мінімальні вимоги щодо конфіскації за порушення обмежувальних заходів Союзу, можуть слугувати корисним дороговказом. Пропонуючи базовий рівень гармонізації, директиви дають змогу адаптувати вітчизняне законодавство з урахуванням особливостей національної правової системи. Для створення збалансованої та дієвої моделі варто використати й досвід США як лідера в застосуванні інструменту цивільної конфіскації за порушення санкцій, а також апробовані практикою юридичні інструменти, які вже запровадила Україна.

I. Гармонізації з директивами ЄС насамперед потребує кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України.

Як показано вище, чинний КК України в межах інституту спеціальної конфіскації передбачає достатньо регламентовані механізми конфіскації засобів (знарядь), доходів та предметів кримінального правопорушення, конфіскації у третіх осіб, конфіскації майна еквівалентної вартості.

У процесі криміналізації порушення та обходу санкцій в Україні потрібно забезпечити застосовність спеціальної конфіскації за такі порушення. У такому разі за порушення та обхід санкцій буде застосовуватися класична кримінальна конфіскація, конфіскація у третіх осіб та конфіскація вартості.

Водночас спеціальна конфіскація потребує також новелізації з метою її узгодження з вимогами Директиви ЄС.

66. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/С 83/01), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/40/f450346n12.pdf>
67. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>

По-перше, потрібно розширити підстави застосування конфіскації без засудження за рахунок уведення нових підстав: хвороба обвинуваченого, що перешкоджає руху справи, його смерть, переховування обвинуваченого чи закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності.

По-друге, потрібно належно врегулювати та розширити підстави застосування конфіскації необґрунтованих активів у межах кримінального провадження, щонайменше стосовно кримінально протиправної діяльності в межах організованих груп і злочинних організацій, забезпечивши зниження порога доказування.

По-третє, потрібно запровадити механізм розширеної конфіскації активів засудженої особи, який би передбачав стягнення майна, що з огляду на баланс імовірностей було набуте внаслідок кримінально протиправної діяльності цієї особи.

Конфіскація необґрунтованих активів і розширена конфіскація можуть знайти відображення в межах єдиного комплексного механізму.

У процесі новелізації кримінального та кримінального процесуального законодавства потрібно забезпечити можливість поширення застосування наведених вище новел щонайменше на ті сфери злочинності, які передбачає Директива 2024/1260, зокрема на порушення та обхід санкцій.

II. Альтернативою наявним механізмам кримінальної конфіскації можуть бути декілька моделей запровадження механізмів конфіскації активів, пов'язаних із порушенням та обходом санкцій.

Ураховуючи міжнародні практики та особливості національної правової системи, доцільним може бути запровадження механізму цивільної конфіскації, тобто конфіскації в межах цивільного процесу, незалежного від результатів кримінального провадження. Такий підхід забезпечить більшу гнучкість та оперативність у боротьбі з порушенням та обходом санкцій, зберігаючи при цьому належні процесуальні гарантії.

Цей механізм можна реалізувати шляхом подання позовної заяви у зв'язку з наявністю кримінального провадження щодо порушення та обходу санкцій. Така модель може передбачати можливість ініціювання цивільної конфіскації, наприклад, після направлення обвинувального акта до суду. При цьому ключовим моментом є забезпечення достатньої доказової бази зі сторони позивача, яка має свідчити про ймовірне вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з порушенням та обходом санкцій, наявність активів, які потенційно підлягають конфіскації, та зв'язок між правопорушенням і цими активами.

Ключовим елементом запропонованої моделі має стати перерозподіл тягаря доказування. Замість стандарту «поза розумним сумнівом» доцільно використовувати стандарт «переваги більш вагомих доказів». Для реалізації цього підходу потрібно внести зміни до ст. 89 ЦПК України, розширивши сферу застосування положення про винесення рішення на користь сторони з більш переконливими доказами на справи про цивільну конфіскацію активів, пов'язаних із порушенням та обходом санкцій.

Раціональним кроком є запровадити систему, за якої, після визнання судом достатньої доведеності зв'язку активів з порушенням санкцій, відповідач зобов'язаний підтвердити, що такі активи не були предметом порушення та обходу санкцій. Це потребуватиме внесення змін до ст. 81 ЦПК України, проте такий підхід оптимізує процедуру конфіскації, одночасно зберігаючи гарантії права власності.

Запровадження механізму цивільної конфіскації має органічно доповнювати законодавчу рамку щодо криміналізації порушення та обходу санкцій[68]. З огляду на необхідність забезпечення єдності судової практики та ефективного судочинства, доцільно віднести розгляд справ про конфіскацію активів, пов'язаних із порушенням та обходом санкцій, до підсудності ВАКС. Варто враховувати, що ВАКС є судом, який має виключну компетенцію та значну практику в розгляді справ, віднесених до інститутів «цивільної конфіскації». Цей унікальний досвід створює надійну основу для формування послідовного та дієвого підходу до розгляду справ про некримінальну конфіскацію активів, пов'язаних із порушенням та обходом санкцій.

Право подавати позов про цивільну конфіскацію може бути надано прокурору, який здійснює процесуальне керівництво у відповідному кримінальному провадженні. Такий підхід забезпечить узгодженість між кримінальним переслідування та процедурою цивільної конфіскації, а також дасть змогу ефективно використовувати зібрані докази для обґрунтування конфіскації.

Ще одним важливим аспектом є визначення переліку об'єктів, які підлягають конфіскації. Директива ЄС 2024/1226 передбачає не лише конфіскацію доходів та засобів (знарядь), пов'язаних із порушенням та обходом санкцій, але й самих активів, щодо яких вчинялися визначені порушення санкцій. Тому доцільно розглянути можливість конфіскації також і предмета порушення санкції – того об'єкта, на який безпосередньо воно було спрямоване або у зв'язку з чим вчинювалося. На відміну від доходів чи засобів (знарядь), ці активи вже перебували в порушника на праві власності або ж у його законному володінні до моменту вчинення протиправних дій. Наприклад, у разі порушення санкції у виді блокування активів, коли підсанкційна особа є безпосереднім або опосередкованим власником активу, незаконне виведення майна з-під санкційного режиму не буде вважатись доходом особи. Проте таке майно не буде і засобом (знаряддям) посягання, оскільки воно не використовувалось для вчинення

68. Інститут законодавчих ідей. Презентація проєкту криміналізації порушення та обходу санкцій, <https://www.facebook.com/ILIinUA/posts/pfbid0mHNsPvnTxVL4Pggu3XiPyxRvwWbEBumX5c9gpEWTyxjAq9ZNbrafRDbeKuFZGuY5l>

протиправного діяння. Водночас такий актив буде вважатись предметом посягання – ознакою складу кримінального правопорушення, давно відомого українському кримінальному праву.

Для забезпечення гнучкості механізму цивільної конфіскації також доцільно передбачити можливість стягнення еквівалентної суми у випадках, коли фактичне вилучення активів неможливе (так звана «конфіскація вартості»).

Важливо унеможливити подвійну конфіскацію активів. Для цього потрібно визначити правила взаємодії між цивільним і кримінальним процесами (наприклад, шляхом внесення змін до ст. 96-2 КК України). Це забезпечить правову визначеність і захист прав осіб, чиї активи підлягають конфіскації. Крім цього, варто встановити, що рішення про застосування цивільної конфіскації в межах цивільного провадження не може мати преюдиціального значення як доказ для визнання особи винною в кримінальному провадженні. Це випливає з різних стандартів доказування.

III.Альтернативною моделлю запровадження некримінальної конфіскації може бути введення нової підстави для застосування санкції у виді стягнення в дохід держави активів, передбаченої п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції».

Для цього абзац 4 ч. 1 ст. 5-1 Закону України «Про санкції» доцільно доповнити новим пунктом, який би передбачав таку підставу застосування стягнення в дохід держави активів, як вчинення порушення або обходу санкції.

Перевагою такої моделі буде швидке реагування на порушення/обхід санкцій і спрощений порядок розгляду справи. Крім того, впровадження нової підстави стягнення в дохід держави активів не потребуватиме радикальних законодавчих змін, оскільки механізм стягнення вже належно регламентований у межах Закону України «Про санкції» і Кодексу адміністративного судочинства України та випробуваний практикою.

Особливості цього механізму встановлено у ст. 5-1 Закону України «Про санкції» та ст. 283-1 КАС України і можуть бути зведені до такого:

- позивачем є Міністерство юстиції України;
- позовна заява подається до ВАКС;
- справа вирішується колегією у складі трьох суддів у скорочені строки;
- стандарт доказування на основі «переваги більш вагомих доказів» (preponderance of the evidence);
- апеляційна скарга подається до Апеляційної палати ВАКС та розглядається у скорочені строки;
- неприбуття в судове засідання належно повідомленого учасника справи та його представника не перешкоджає розгляду справи.

Водночас запровадження такої підстави для стягнення в дохід держави активів потребуватиме внесення змін і доповнень, зокрема щодо:

- суттєвого збільшення строків звернення до суду з позовною заявою;
- визнання відповідачем у таких справах не лише особи, щодо якої застосовано санкцію, але й інших фізичних та юридичних осіб, які вчинили порушення санкції або її обхід;
- посилення спроможностей Міністерства юстиції України щодо збирання доказів порушення та обходу санкцій, необхідних і достатніх в адміністративному судочинстві, зокрема завдяки врегулюванню співпраці цього органу з органами досудового розслідування.

  Останні можуть бути головними ініціаторами звернення Мін'юсту до ВАКС з відповідною позовною заявою, адже саме ці органи мають широкий арсенал інструментів для формування доказової бази. Докази, зібрані в межах кримінального провадження, відкритого за фактом порушення чи обходу санкції чи за іншим фактом, можуть бути використані в провадженні щодо застосування санкції у виді стягнення в дохід держави активів;

- стягненню в таких випадках мають підлягати не всі активи порушника, а тільки ті, щодо яких було вчинено відповідне порушення чи обхід санкції;
- забезпечення незалежності адміністративного та кримінального проваджень:

  1. застосування санкції у виді стягнення в дохід держави активів за порушення чи обхід санкції унеможливлює спеціальну конфіскацію таких активів у відповідному кримінальному провадженні, але водночас не може мати преюдиціального значення для вирішення питання про вину підсудного в кримінальному провадженні;
  2. відмова в застосуванні такої санкції в адміністративному провадженні не може мати преюдиціального значення при вирішенні питання про застосування спеціальної конфіскації в межах відповідного кримінального провадження.

Запропонована альтернативна модель має й низку потенційних недоліків, пов'язаних з обмеженнями, встановленими чинним законодавством:

> Наразі умовою застосування санкції у виді стягнення в дохід держави активів є застосування до особи іншої санкції – блокування активів. Отже, такий варіант некримінальної конфіскації може бути застосований лише щодо тих порушень та обходу санкцій, які були вчинені особами, щодо яких накладено санкцію у виді блокування активів. Це обмежує сферу застосування стягнення не лише в частині кола відповідачів, але й в частині кола санкцій, порушення яких може бути підставою стягнення.
>
> І хоча навіть у такому обмеженому вигляді запровадження нової підстави для стягнення активів може бути доцільним, все ж було б значно ефективніше у разі порушення санкцій чи їх обходу дозволити застосування цієї санкції також і щодо інших осіб (непідсанкційних), які, проте, вчинили такі порушення чи обхід або брали участь у їх вчиненні. Більш широким у такому разі може бути й перелік санкцій, порушення яких буде підставою для застосування стягнення активів (не лише санкції, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 4, але й іншими пунктами, порушення яких буде криміналізовано).
>
> За такого підходу стягнення активів у дохід держави може розглядатися як своєрідна альтернатива так званих «вторинних санкцій», які застосовуються до тих осіб, які не є підсанкційними, однак брали участь у порушенні чи обході санкції.
>
> Іншою умовою застосування санкції у виді стягнення активів є можливість її застосування в період дії воєнного стану. Таке обмеження потребує окремого обговорення і може бути визнане доцільним з огляду на винятковий характер цієї санкції. Однак у такому разі запроваджена модель некримінальної конфіскації буде тимчасовою.

Зважаючи на ці обставини, альтернативою може бути впровадження цілком нового механізму, за якого Міністерство юстиції подаватиме позов до ВАКС про конфіскацію активів, щодо яких було вчинено порушення чи обхід санкції, незалежно від наявності кримінального провадження чи попереднього застосування санкцій. Міністерство юстиції має достатню інституційну спроможність виявляти у своїй діяльності, зокрема під час застосування санкції стягнення, ознаки таких діянь та оперативно реагувати на них. Така процедура має реалізовуватись за правилами цивільного провадження, що дасть змогу зробити конфіскацію швидкою, ефективною і водночас такою, що відповідатиме вимогам справедливого судочинства.

Запропоновані моделі цивільної конфіскації за порушення та обхід санкцій можуть слугувати основою для майбутніх законодавчих ініціатив. Впровадження цивільної конфіскації створить ефективний механізм, який відповідатиме європейським стандартам і враховуватиме національні особливості. Це не лише посилить санкційний режим і прискорить процес вилучення активів, пов'язаних із порушенням та обходом санкцій, але й стане важливим кроком у вдосконаленні правової системи України, сприяючи євроінтеграції та посилюючи спроможність держави реагувати на виклики національній безпеці.

Висновки і рекомендації

1. У сучасних умовах конфіскація активів є складовою частиною ефективної санкційної політики, особливо в контексті протидії російській агресії проти України. Цей механізм може не лише позбавити порушників активів, пов'язаних із порушенням та обходом санкцій, але й створити стримувальний ефект, запобігаючи подальшим порушенням, а також частково компенсувати заподіяну шкоду постраждалим країнам і потерпілим.

2. Некримінальна конфіскація активів стає новим трендом у світовій системі переслідування порушників та запобігання злочинній діяльності. Більшість країн демократичного світу уже запровадили різні механізми такої конфіскації та успішно апробовують їх. Вони характеризуються застосовністю ознак цивільного судочинства: для конфіскації немає вимоги наявності обвинувального вироку, стандарт доказування є пониженим, а тягар доведення динамічним. Застосування таких моделей визнано легітимним, зокрема й ЄСПЛ, і всіляко заохочується.

3. США є одним із лідерів у застосуванні механізмів конфіскації для вилучення активів, пов'язаних із порушенням санкцій. Американська практика демонструє ефективність згаданих інструментів і можливість їх використання для подальшої передачі конфіскованого майна Україні.

4. Директиви ЄС 2024/1226 і 2024/1260 містять мінімальні правила, які вимагають, щоб національне законодавство передбачало широкий арсенал конфіскаційних механізмів у межах кримінальних проваджень: класична кримінальна конфіскація, конфіскація у третіх осіб, конфіскація майна еквівалентної вартості, конфіскація без засудження, розширена конфіскація та конфіскація необґрунтованих активів. Ці положення не перешкоджають застосуванню механізмів цивільної конфіскації.

5. В Україні кримінальна конфіскація в її традиційному розумінні відображена в інституті спеціальної конфіскації, який вже охоплює більшу частину інструментів, представлених директивами ЄС. Водночас з метою гармонізації з положеннями директив законодавство України потребує новелізації в частині нових підстав конфіскації без засудження і конфіскації необґрунтованих активів, а також впровадження розширеної конфіскації.

6. Криміналізація порушення та обходу санкцій має супроводжуватися забезпеченням застосування спеціальної конфіскації. Після вдосконалення інституту спеціальної конфіскації нові (оновлені) інструменти мають поширюватися і на випадки криміналізованих порушень та обходу санкцій.

Висновки і рекомендації

7. Поряд із кримінальною конфіскацією за порушення чи обхід санкцій важливо запровадити й альтернативну модель некримінальної конфіскації. Вона може передбачати подання цивільного позову про конфіскацію активів, який розглядається окремо від кримінального провадження. Такий позов може подавати прокурор, який здійснює процесуальне керівництво в кримінальному провадженні про порушення чи обхід санкцій. Розглядати такі справи може ВАКС як найбільш компетентний та досвідчений у таких справах суд.

8. Альтернативною моделлю некримінальної конфіскації за порушення чи обхід санкцій може бути введення нової підстави застосування санкції у виді стягнення в дохід держави активів, яка б полягала у вчиненні такого порушення чи обходу або запровадження нового механізму, за якого Міністерство юстиції в порядку цивільного судочинства зверталось би до ВАКС із позовом про конфіскацію активів, щодо яких було вчинено порушення чи обхід санкції. У цьому випадку наявність кримінального провадження можлива, але не обов'язкова, так само як і застосування санкцій.

9. Проведений аналіз свідчить про необхідність подальших теоретичних пошуків і практичних розробок для удосконалення механізмів некримінальної конфіскації активів. Однак цю роботу значно полегшує можливість застосувати закордонний досвід та адаптувати його до українських потреб і законодавчих вимог.

Більше наших досліджень на сайті

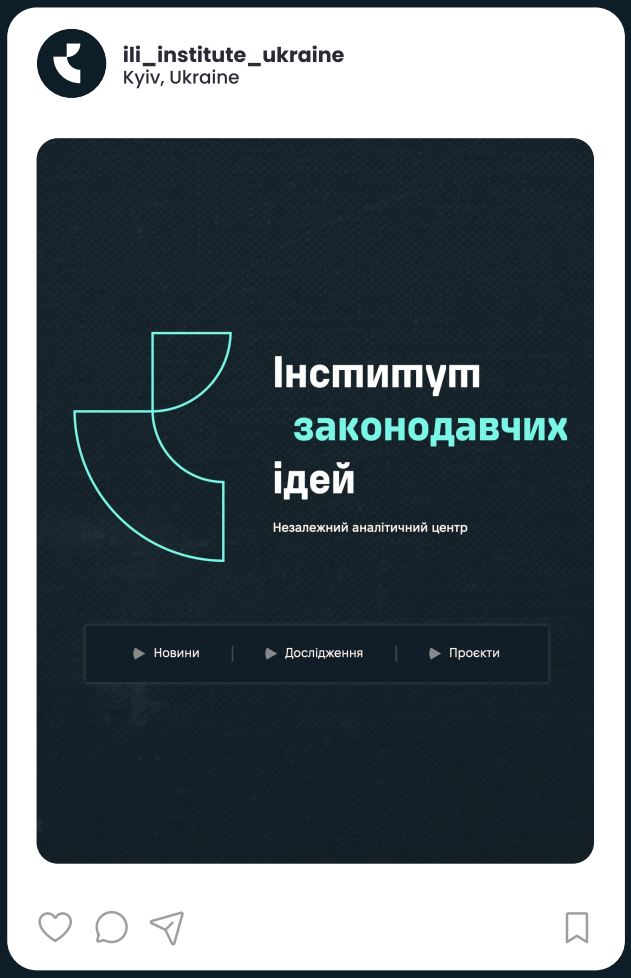

Сайт: https://izi.institute

Директива ЄС про криміналізацію порушення санкцій: Огляд та рекомендації для України